

ÉDES

VI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM
1984 JÚLIUS-SZEPTEMBER
ÁRA: 9,50 FORINT

ANYANYELVÜNK

Kezdődik a tanítás

A tartalomból

Fejti György:

Az ifjúság
beszédkultúrája

Grétsy László:

Shop-ánkodás

Kovalovszky Miklós:

A nejem és a nő

Ruffy Péter:

Kik azok a székeleyek?

Koltói Ádám:

Az ifjúsági nyelv
szókészletéből

Horváth Lajos:

Az idéző mondat
hanglejtése

Hajdú Éva:

Beszélgetés dr. Erőss
Pállal

Bor Ambrus:

Közbeszélők munkabére

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

*A szerkesztő bizottság
elnöke:*

Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,

Ladó János,
Rác Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.

Szerkesztőség:

Budapest,
Dob u. 60.

1072

Telefon: 416-939

Kiadja:

a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklósi Norbert

vezérigazgató

Megjelenik negyed-
évenként.

Egy szám ára: 9,50 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a hírlapkézbesítő
postahivataloknál és a Posta
Központi Hírlapiroánál
(postacím: Budapest, V., Jó-
zsef nádor tér 1. 1900) köz-
vetlenül vagy postautalván-
nyon, valamint átutalással a
KHI 215-961 62 pénzforgal-
mi jelzőszámra. Előfizetési
díj: félévre 19 Ft, egy évre 38
Ft. Külföldiek részére előfi-
zethető a „Kultúra” Könyv és
Hírlap Külkereskedelmi Vá-
lalatnál, H-1389 Budapest,
postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (837923/09)

Szolnoki Nyomda

Felelős vezető:

Gombkötő Béla igazgató

INDEX: 25 224

HU ISSN 0139-0457

Közbeszélők munkabére

Rádióban, tévében hivatásos közbeszélők beszélnek. Ott a munkahelyük. Alkalmazot-
tak. Föltételezem, hogy a
munkaadóik meghatározzák
munkakörüket. Azt, hogy
miért kapják a fizetésüket.
Úgy gondolom, hogy hírek,
gondolatok, jegyzetek, kér-
dések, válaszok megfogalma-
zásáért, rögtönzéséért, ezek
közléséért élőszóban, magya-
rul. Föltételezem, hogy el-
röppenő terméküknek vagy
szolgáltatásuknak meg van-
nak szabva a tartalmi, formai
és minőségi követelményei.

Ha egy alkalmilag megszól-
laltatott tévész-elnök vagy
csillagász csetlik-botlik, da-
gályos, zavaros, vagy ha a fő-
iskolások, akik egy kukkot

sem tudnak németül, riasztó-
an szóbolnak, akkor azon el-
tűnődöm vagy búsulok. De
ha egy magyar beszédért fize-
tett alkalmazott szolgálat
minduntalan henyét, hibásat,
akkor az jut eszembe, hogy
milyen sűrűn beszél közbe-
szélői tiszte szerint ipari se-
lejtéről, hitvány szolgáltatá-
sokról, rendetlen közértek-
ről, hanyag szállítókról, re-
csegő telefonról, és megkriti-
zált rosszul játszó színészt,
esetleg vitát vezet egy könyv-
ről, amelynek értékes a tartal-
ma, de a stílusa rossz.

Miért kapják a hivatásos
közbeszélők a fizetésüket?
Tévesen vélem, hogy van
munkaköri leírásuk, és hogy
ebben munkájuk minőségi

követelményei is meg vannak
fogalmazva? Kitől vont meg
eddig és mennyi prémiumot
a munkaadója anyanyelvi se-
lejtgyártás miatt? Van-e
anyanyelvi minőségellenőr a
közbeszélők munkahelyein?
Milyen sokat beszélnek oko-
san és anyanyelvileg minősít-
hetetlenül a minőségről! Mi
minden hanyagságot kérnek
számon hanyagul! Milyen
hamis dolog ez. És milyen el-
gondolkoztató, hogy aligha-
nem fölösleges kérdezzem-
nem, mert az anyanyelvnek
alighanem mellékes a szintje,
tisztasága, minősége ott is,
ahol munkabérért kell ma-
gyarul beszélni.

Bor Ambrus

Tartalom

Bor Ambrus: Közbeszélők munkabére	B/II
Fejti György: Az ifjúság beszédkulturája	1
Grétsy László: Shop-ánkodás helyett	2
Megtalálták a Königsbergi Töredéket	2
Felhívás	3
Csatári Imre: Levél	3
Kovalovszky Miklós: A nejem és a nő	4
Rác Endre: Diáknyelvünk történetéből: A szecska	5
Simon Zoárd: Sziszifuszi munka	5
Csetneki Sándorné: Nagy László: Onarckép	6
Gáspári László: A kép mélységei	7
Figyelmező	7
Szabó Géza: Tápos Csibe	8
Ruffy Péter: Kik azok a székelyek?	8
Graf Rezső: Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít	9
Koltói Ádám: Az ifjúsági nyelv szókészletéből	10
G. R.: „Édes anyanyelvünk”-verseny minden évben	11
Hont László: A sakkjáték nyelvéről	12
Varga Péter: A doktori cím használatához	12
Horváth Lajos: Az idéző mondat hanglejtése	13
B. Fejes Katalin: Lezárhatjuk?	13
Rézsné Lesz Gabriella: Rongyos Csárda is lehet	14
Nyelvünk játékai	14
Fábián Pál: Tisztelt Szerkesztőség!	16
Keszler Borbála: Mégis óvoda	16
Hajdú Éva: Mocskos szájjal nemes lélek?	B/III
Szepesy Gyula: Arisztotelész: Rétorika	B/III
Huszár Ágnes: Retorika és történelem	B/III
Posta	B/IV
Remek rímek	B/IV
Dsida Jenő: Túl a formán	B/IV
Dobai Péter: Elmondva már mást jelentenek a szavak	B/IV

Az ifjúság beszédkulturája

Elhangzott a magyar nyelv hetének országos megnyitó ünnepségén, Tatabányán, 1984. ápr. 9-én.

A magyar nyelv hetének középpontjában minden esztendőben egy-egy időszerrű téma áll. Az idén az ifjúság beszédkulturájára irányul a figyelem.

Manapság sokan beszélnek borús arckifejezéssel, kéze-gyintéssel az ifjúság nyelvhasználatáról. Általában az ifjúsági szubkulturák szókin-cséből hoznak igazoló példákat. A fiatalok beszédkulturájának megítélésében – miként az ifjúság megítélésében is – sajnálatos módon megszaporo-dtak a leegyszerűsítő, szél-sőséges megnyilatkozások.

Az aggodalomnak persze van alapja. Gyakran tapasztaljuk, hogy az általános iskolát végzett fiatalok, sőt az érettségizettek sem tudják kifejezni magukat, nem tudják szabatosan elmondani gondolataikat, érzéseiket. Sok-szor hallani trágárságot, közönséges vagy primitíven le-gyszerűsített beszédet.

Mégsem hiszem, hogy igazuk van azoknak, akik a nyelvet védeve az ifjúságtól, kemény beavatkozást sürgetnek. Nem feledhetjük ugyan-is, hogy a nyelv a mindenkori társadalmi állapotokat is tükrözi. Tükrözi tehát azt az – egyébként világméretben tapasztalható – elbizonytalanodást, amelyet a régi közö-ségek felbomlása és az ezek-hez kötődő nyelvi szokások gyökereinek elszakadása okozott. Tükrözi az oktatási, közművelődési intézmények – más összefüggésben is gyakran emlegetett – műkö-dési zavarait. Tükrözi a tö-megkommunikációs eszkö-zök és a művészetek által közvetített – stiláris durvaságok-

tól, agresszivitástól és közön-ségességtől sem mentes – minták hatását. Végso soron azt a társadalmi méretekben kibontakozó értékrendválto-zást, amelynek tanúi és alakítói vagyunk, s amelynek az elmondottak ellenére sem szabad csak a negatívumait észrevenni.

Árnyaltabban kell tehát megítélni a legnagyobb nyelv-újító réteg, az ifjúság nyelvét. Nagyon sok lelemény, ötletes nyelvi telitalálat is van benne. Találhatunk az ifjúság köré-ben nyelvünket gazdagító új színeket, spontán „nyelvújító” törekvéseket. Felfedez-hetjük például a bonyolult összetett szavak rövidítését, egyszerűsítését, elkopotott kifejezések megújítását, sajátos hangulatú, új szavak terem-tését. Talán csak a legne-mesebb irodalmi textúra adott anyai alapanyagot a köznyelvnek, mint a minden-kori ifjúsági zsargon.

Tapasztaljuk azt is, hogy a fiatalok jelen-tős része felelősséget érez az anyanyelv iránt. Évente tíz-ezernél több gimnazista, szak-középiszkolás és szakmunkás-tanuló készül a Kazinczy szép kiejtési, valamint az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati versenyekre. Tanulók ezrei küldik be megfej-téseiket az igen népszerű és hasznos Beszélni nehéz című rádióműsor feladványaira.

Nagyobb türelmet kellene tehát tanúsítanunk az ifjúság nyelve iránt. És hinnünk kell nyelvünk öntisztító erejében, abban, hogy a divatszavak múltakonyak, csak a legjobb-bak maradnak meg, olvadnak bele a köznyelvbe.

Amikor türelmet és megér-tést kérünk, akkor nem az el-néző magatartás szószólói va-gyunk, hiszen nekünk külön-nösen nem lehet mindegy, hogy a fiatalok szókin-cse bel-ső gazdagságot vagy sivársá-

got tükröz-e. Mi is azt vall-juk, hogy a nyelvi durvaság lealacsonyít, közönségesé és megalázóvá tesz minden em-beri kapcsolatot, – de főkép-pen a fiúk és lányok egymás közötti kapcsolatát teszi azzá.

A nyelvi nevelésben, a nyelv-művelésben mindenki és minden társadalmi intéz-mény illetékes. A legnagyobb felelősség mégis a művelő-dés fórumaira és intézményei-re hárul. Ilyen „intézmény” a könyv, a sajtó, a rádió, a televízió és – talán elsőnek kellett volna említenem – az iskola.

Az olvasási statisztikák ri-asztó adatokat mutatnak. En-nek többek között az az oka, hogy sokan nyelviileg sem ké-pesek felfogni a szavak értel-mét. Sütő András még „nyel-vünk erdőzúgását” hallgatta a Toldiban, ma pedig a közép-iskolai tanárok azt panaszo-lják, hogy a diákjaik a köz-hasznú szavakat sem értik meg Arany János szövegéből. Hányszor halljuk még a jó ta-nulóktól is: az irodalmat sze-retem, de ki nem állhatom a nyelvtant. Pedig a nyelv nemcsak szigorú szabály-gyűjtemény, van története, szelleme, általa közelebb ke-rülhetünk a nép, a nemzet történetéhez is.

Az iskolai nevelés jelen-tőségének tudatában teszem szóvá az oktatáskor-szerűsítés egyik vadhajtását, a tesztvizsgák egyre széle-sebb körű elterjedését. Meg-lehet, hogy ez valamiféle for-mális követelményrendszer szempontjából hatékonyabb vagy egyszerűbb. De hatásá-ra a diákok kifejezőkészsége még egysíkúbbá válik. Ami pedig ennél is károsabb, az az, hogy a teszteken „kimű-velt” fiatalok tehetetlenül áll-nak olyan kérdések előtt, amelyek mellett nincsenek ott a kimódolt válaszlehető-ségek.

Befejezésül önkritikusan szeretnék szólni az ifjúsági mozgalomban is fellelhető jellegtelen, aránytalan, úgy-nevezett „közéleti”, de sem-miképpen nem közösségi nyelvhasználatról. Sajnos, el-terjedt a „színtelen, szagta-lan” bürokratikus mozgalmi zsargon, és elképesztő meny-nyiségben használunk közhe-lyeket.

Pedig az ifjúsági mozga-lomban különösen fontos lenne a közérthető, világos nyelvhasználat, céljaink pon-tos, cselekvésre készítő megfogalmazása. Politikai tö-rekvéseink érvényesülését fé-kezni, ha nem tudjuk megte-remteni, sőt kikényszeríteni a tárgyyszerű, de szenvedélyes vitákat, egymás meggyőzésé-nek és alakításának légkörét, feltételeit.

Növelnünk kell a ki-mondott vagy leírt szó hatalmát. Azzal, hogy szavainknak mindig legyen értelme, beszédünknek min-dig legyen tartalma és meg-gyöző ereje. Azzal, hogy be-szédünk tisztasága és rende-zettsége a gondolatok tiszta-ságát és rendezettségét is tükrözze.

Ezekért a célokért – a szép és tiszta beszéd széles körű meghonosításáért – akarunk dolgozni, Önökkel együtt-működve, a jövőben is.

Ezért csatlakozik ifjúsági szövetségünk is őszinte meg-győződéssel és a konkrét cse-lekvés szándékával ahhoz a felhíváshoz, amelyet nagyte-kintélyű és köztiszteltetnek örvendő nyelvészek tettek közzé, a társadalom különbö-ző intézményeinek összehan-golt fellépését szorgalmazva, a mindennapi nyelvhasznála-tunkat egyre gátlástalanabb mértékben elöntő durvaság és trágárság továbbterjedése ellen.

Fejti György

Shop-ánkodás helyett

Szép fővárosunkban – s talán vidéken is – mind több helyütt felütik fejüket, s gombamódra szaporodnak a *shop*-ok. Itt egy *Divat shop* cégtábla tűnik a szemünkbe, amott *Foto shop* felirat díszel, ismét máshol az *Autó shop*, *Illatszertár shop*, *Ajándék shop* üzletelnevezés csábítja vagy riasztja a járókelőt, kit-kit műveltsége, nyelvi izlése, vérmérséklete szerint.

Mit szóljon e terjedő divathoz a nyelvész, aki fölöslegesnek, idegenmajmolónak, károsnak érzi a mind több helyütt feltűnedező *shop* szót? Szörnyülködjön, amiért sokan már nemcsak használják ezt az angol jövevényt, hanem még szinte büszkék is rá, amikor pl. elmondják, hogy ez olyan jó fellengzős, vevőcsalogató szó, s hogy ebben még valami plusz is van az

üzlet-hez vagy bolt-hoz képest? Vagy egyszerűen vegye tudomásul, hogy nyelvünk újból gyarapodott egy idegen szóval, s nyelvérzékének tiltakozása ellenére próbálja ezt nyereségként elkönyvelni?

Sem erre, sem arra nem vállalkozom. A szörnyülködésre, megbotránkozásra azért nem, mert nincs jogom hozzá. Ha a szakma, ez esetben a kereskedelem egyöntetűen azt vallja, hogy a *shop* elnevezés nemhogy visszariasztaná, hanem éppen becsalogatja a vevőket a boltba – természetesen nemcsak a külföldiekre gondolok, hanem a magyarokra is! –, akkor tartathatlannak bizonyul az az érv, hogy a magyar ember nem megy be a *shop*ba, mert

azt sem tudja, hogy az micso-da. Azt viszont, hogy ez a szó nyereség, azért nem vagyok hajlandó hirdetni, mert csak a valóban szükséges idegen szavakat tartom nyereségnek, márpedig a *shop* meggyőződésem szerint fölösleges divatszó.

A felháborodás vagy a kritikátlan elfogadás helyett csupán egyetlen dologra hívom fel olvasóim figyelmét, főleg azokét, akiknek bármilyen okból is rokonszenves a hazai cégtáblákon, a magyar beszédben a *shop* vagy akár a *shoppingolás*, amely szintén mind gyakrabban feltűnik. Bár törvény nincs rá, általában az a szokás, hogy minden nemzet fiai és leányai a saját nyelvük, anyanyelvük segít-

ségével igyekeznek beilleszkedni a társadalomba, amelyben élnek. Általában úgy érzik, hogy az anyanyelv összetartó erő a számukra, olyan kincs, amelyet nemhogy elherdálniuk nem szabad, hanem minden erővel őrizniük, védelmezniük kell. Számukra egyáltalán nem mindegy, hogy anyanyelvük hogyan fejlődik, milyen irányban módosul, merre tart. Nem egy példa van rá, hogy valamely ország illetékes hatósága rendelettel tilt ki a nyelvből bizonyos szavakat, vagy írja elő más szavaknak, kifejezéseknek a kötelező használatát, pusztán azért, hogy a nemzeti nyelv fejlődését helyes irányban befolyásolja. Más országokban nem rendeletekkel, törvényekkel igyekeznek ugyanezt elérni, hanem olyan közszellem, olyan légkör megteremtésével, amely nem az idegen szokásoknak, idegen elemeknek, idegen nyelvi divatoknak kedvez, hanem a nemzeti vonásokat juttatja érvényre, azokat erősíti föl.

A magyar, mint ez köztudomású, az ún. kis nyelvek közé tartozik, hiszen határainkon belül kb. tízmillió, az országhatárokon kívül pedig további négy-ötmillió ember tekinti ezt a nyelvet anyanyelvének. A legnagyobb nyelvekhez, az ún. világnyelvekhez képest ez nem nagy szám, de nem is lebecsülendő, s a nemzeti nyelv ápolására tett erőfeszítések amúgy sem egyenes, inkább fordított arányban állnak a szóban forgó nyelvet beszélők lélekszámával. Így hát rajtunk áll, mi lesz a nyelvünkkel. Nem énrajtam, nem is csak a nyelvvelőknön, tanárokon, írókon s azokon az olvasókon, akik számtalanszor tanújelét adták már nyelvvédő buzgalomnak, hanem együttesen mindnyájunkon, beleértve a kereskedelmi dolgozókat, az új üzletelnevezések jóváhagyóit, mindenkit.

A *shop* természetesen csak csepp a tengerben. De ha nem több is egy cseppnél, jellemz bennünket, árulkodik rólunk, vádol minket.

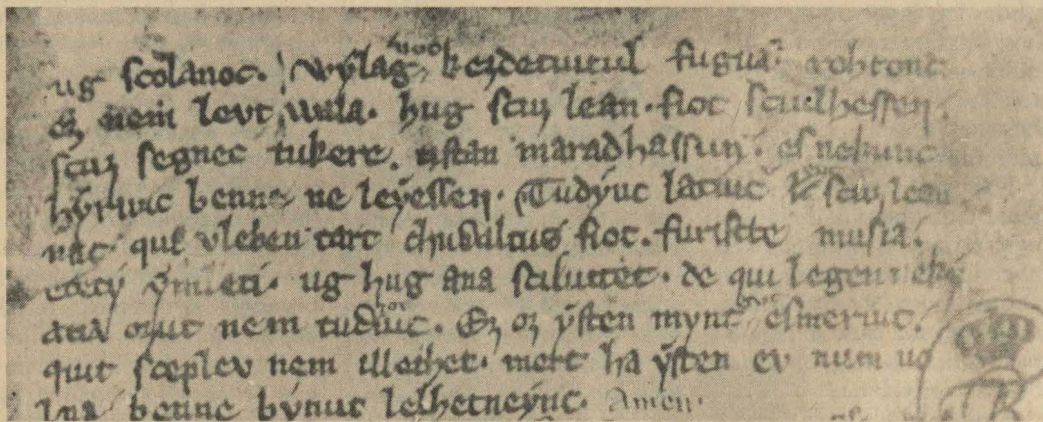
Megtalálták a Königsbergi Töredéket

Lapzártánk pillanatában érkezett a hír: dr. *Vízkelety András*, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos főmunkatársa 1984. június 14-én a toruni Kopernikus egyetem könyvtárában megtalálta a korban és időben második szövegemlékünket, a Königsbergi Töredéket. A szövegemlék egy latin és magyar nyelvű hártakézirat maradványa. Az eredeti kódexet a XIV–XV. században egy könyvkötő szétszaggatta, és más kódexek bekötésére használta fel. Az egyik levél latin nyelvű

kódex kötetstáblájába került, és ez mentette meg a teljes pusztulástól. E kódex a kelet-poroszországi Königsbergbe (a mai Kalinyingrádba) jutott. Jóval később a kódex gerincébe ragasztva a magyar kézirat másik levelének öt hártaszalagra felszabdalt töredékei is előkerültek. A magyar szövegeket a königsbergi egyetemi könyvtár elválasztotta a kódextól, és *Altungarische Fragmente* néven őrizte. 1863-ban történt meg a szövegemlék magyar azonosítása. A II. világhá-

ború alatt a könyvtár egyéb értékeivel együtt a Königsbergi Töredék és Szalagjai is vándorútra kelt. Így került a lengyelországi Torunba, az egyetemi könyvtárba, ahol 1984. június 14-én dr. *Vízkelety András* megtalálta a Töredéket.

A szövegemlék másik része, a Szalagok még valahol rejtőzködik. Reméljük, hogy ez a becses kincs is előkerül, és reméljük azt is, hogy mint nemrég az Ómagyar Mária-Siralom, mindkettő hazajut Magyarországra.

FELHÍVÁS

Az alulírott testületek nevében – de hitünk szerint ennél sokkal szélesebb közvéleménynek adva hangot – a magyar nyelv 1984. évi ünnepi hete alkalmából együttes felhívással fordulunk a magyar társadalomhoz: közös akaratral és cselekvéssel *vessünk gátat a mindennapi nyelvhasználatunkat egyre gátlástalanabb mértékben előntő durvaság és trágárság továbbterjedéséle!*

Senkinek az egyéni szokásait és magánéletét nem kívánjuk korlátozni. Ám a durva és trágár kifejezéseknek nyilvános helyeken (utcán, közszállító járműveken, vendéglői helyiségekben stb.), munkahelyeken (munkacsarnokokban, hivatali szobákban, üzemi étkezdékben stb.) és tömeges ifjúsági gyülekezőhelyeken (klubokban, tánctermekekben, iskolafolyosókban, kollégiumokban) való hangos – akárha magánbeszélgetésbe ágyazott – használata sérti és megbotránkoztatja az akaratlan fültanúkat, a jobb érzésű és jobb ízlésű többséget. S e káros szokás romboló hatással van a felnövekvő nemzedékre, amely ezt a példát követve a gátlástalanság és a mások iránti tekintet nélkülség szellemével itatódhat át önkéntelenül is: s felnöve áldozatból maga is vétkessé válik.

Segíti az ízléstelenségnek társadalmi méretűvé szélese-

dését – vagy legalábbis a gátlástalan kisebbségnek mind hangosabbá válását – egyes művészeti ágaknak (szépirodalom, színház- és filmművészet, tévédráma) s az ezeket közvetítő tömeghatású eszközöknek (sajtó, rádió, televízió) helytelenül értelmezett „realizmusa”. Egyre gyakoribb, hogy ezekben a való élet nyelvhasználatbeli eldurvulásának vetülete nem az érzékeltesítés, hanem a közvetlen másolás (sőt sokszor a sűrítés) fokán jelenik meg: az esztétikai értelemben vett tükrözés helyett a többség számára a megbotránkoztatás, a kisebbség számára a szentesítés és bátorítás hatásával. Az írói szabadság korlátozásának szándéka nélkül szükségesnek érezzük, hogy ajánljuk itt a realizmusra törekvő mérsekletet, és felvetjük a társadalmi felelősségérzet kérdését.

1. Felhívjuk tehát *a tanuló és a dolgozó fiatalokat*: önmaguknak és közvetlen környezetüknek – legalább a nyilvánosság előtti – nyelvhasználatában mellőzzék, illetőleg szorítsák vissza a durva és trágár szókinccsnek, beszédmódnak mások jóérzésére megbotránkoztatóan ható

használatát. Osztályok, iskolák, úttörőörsök, KISZ-szervezetek kövessék azt a példát, amely a nyíregyházi Krúdy Gyula Gimnázium beszédművelő körének (a rádió Beszélni nehéz! műsorában bejelentett) kezdeményezése nyomán már tíz tanintézet tanulóinak (szakmunkásképző intézetek, szakközépiskolák, gimnáziumok, tanítóképző főiskolák növendékeinek) soraiban visszhangra talált: hogy ki-ki a maga háza táján a jobb ízlés szolgálatába szegődik, s erre serkenti társait is.

2. Felhívjuk a *jóérzésű felnőtteket*: segítsék a fiataloknak ezt a nemes törekvését. Elsősorban azzal, hogy nyilvános helyeken nem adnak és nem tűrnek meg rossz példát: és adódó esetben támogatják és védelmükbe veszik azokat, akik a magukról megfélemlítőket – akár felnőtteket, akár fiatalokat – szép szóval, de illő határozottsággal, arra figyelmeztetik, hogy az egyéni szabadság nem jogosítja őket mások megbotránkoztatására. Kívánatos volna, hogy ez a törekvés munkahelyeken belül is érvényesüljön és erősödjék; hogy a közvélemény vagy akár csak a köztürelem ne támogassa (ha csupán hallgatásával is) azokat, akik környezetüket durva és trágár nyelvi légkör eltérésére próbálják kényszeríteni. – Sokat tehetnek ennek érdekében a dolgozó nők, ha következetesen elutasítják „egyenrangúsításuknak” ezt a torz és sértő formáját. – Külön kérjük a fiatalok tömegeit nevelő *fejezők* *akadémiák* irányítóit: legyenek támogatói ennek a társadalmi méretű és fontosságú ízlésnevelő törekvésnek.

3. Kérjük a *művészeti szakmai szervezeteket* – író-

két, színház-, film- és tévéművészekét –: vizsgálják meg, hogy mennyiben szakmai kényszer, s mennyiben csak szakmai kényszerképzet mindennek a nevében – mégpedig a legdurvább nevében – nevezése: a mindennapi nyelvhasználat eligénytelenedésének olyan naturalista másolása, amely hatásában már propagálásává válik. – Javasoljuk, hogy (közönségtalálkozó, ankétok, egyéb rendezvények keretei közt) vonják be a kérdés megvizsgálásába a közönség minél szélesebb köreit is.

4. Kiemelten kérjük *a nagy tömeghatású hírközlő eszközök* (a rádió, televízió, napi és heti sajtó) felsőbb és közvetlen irányítóit: befolyásolják szerzőiket a közízlés nevelésének – de legalább kellő figyelembe vételének – irányába. Csokonaitól Arany Jánoson át Déry Tiborig számos példa hozható fel arra, hogy a nyers „való” helyett annak „égi mása” is elegendő ahhoz, hogy az „ének varázsa” teljes legyen. Sőt: hitelrontó hatású a rádió, televízió, sajtó politikai, gazdasági, társadalmi (és etikai) tárgyú anyagára, ha a rájuk következő „műalkotás” ugyanott kezesen útszéli hangvétellő. Az egyes alkotók által szándékolt „polgárpukkasztás” e széles hatókörű fórumokon az állampolgárok tömegeinek megbotránkoztatásává fajul.

Nem boszorkányüldözést kívánunk kezdeményezni. De annyi esélyt és jogot mindenestre kérünk a drasztikus, ízléstelen és fantáziátlan nyelvhasználati mód ellen védekezni kívánóknak, amennyit ennek – rossz – vagy akár jóhiszemű – terjesztői a maguk számára természetesnek tartanak.

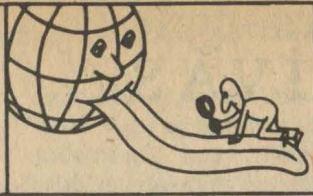
Meggyőződésünk, hogy ezzel a kívánságunkkal a hangos kisebbségnél jóval népesebb – csak hallgatásra kényszerített – jóízlésű többség véleményét és igényét fejezzük ki.

A Hazafias Népfrent Országos Elnökségének beszéd- és magatartáskultúránkat gondozó munkacsoportja,
A TIT Magyar Nyelvi Választmánya,
Az MTA Anyanyelvi Bizottsága,
Az MTA Magyar Nyelvészeti Munkabizottsága

Levél

Trevisóból jött a levél. Egy öreg magyar küldte. Hadd idézzem a bevezető sorokat: „Én már csak ritkán tudok írni. Ez az év sokszori betegeskedés között folyt le. Lelkileg is szenvedek, egymás után négy jóbarátomat vesztettem el, három a fumei magyar gimnáziumban osztálytársam volt. Nyolcvannégy éves leszek, ha Isten megsegít... Ebben az évben az Édes Anyanyelvünk minden számát megkaptam. Az előfizetést megújítottam.” Aztán sorra veszi a lapbéli olvasmányokat. Elmélázik a keverékszavak problémáin, a szállóigék gazdagságán. Grétsy, Lőrincze és Szepesy tanár urak cikkein. „A Vidám sarok-rovat felderített – folytatja. – Megvallom, hogy magam sem tudtam volna Gomboz kérdésére a meztelláb példájára egy másikkal felelni, hiába törtem eddig a fejemet. Ha jól emlékszem, egy régi dal azt mondja: „Amíg engem szeretél, rámás csizmát viseltél, de mióta nem szeretsz, meztilláb is elmehetsz.” Jól van mondva?” Szép magyarsággal, egyetlen helyesírási hiba nélkül írta a levelet, és telve gondnal, szeretettel az anyanyelv iránt. Egy idős magyar idegen nyelvi közegben élve, évtizedek után sem feledve semmit. Vajha a gyatra cégtáblák, hivatali szörnyirományok szerzői tanulnának tőle valamit.

Csatár Imre

A nejem és a nőd

„A hölgy, akivel láttalak, a *nejed* volt vagy a *nőd*?” Hatvan-nyolcvan évvel ezelőtt aligha fordulhattunk volna ezzel a bizalmas-tréfás kérdéssel a barátunkhoz. Nem a sértődés veszélye miatt, hanem mert a két szó közt még nem volt az a jelentéskülönbség, mely ma lehetőséget ad a szójátékra. Régen mindkettő feleséget jelentett, s váltakozva használták őket. Érdekesen példázza ezt néhány Arany-idézet: „A nő erényét... s ami több, A férj *nejét* eladja”; [A gazdát] „nyájas szavú *nője* mosolyra deríti”; „Bánk, a *nejével*, megvénült falun”; „S bajuszt kapván áldott *nője*, Elkergette”; „Mit kfvánsz most, királyi *nöm*?”

E párhuzamos használatból is kitűnik, hogy a két szóalak azonos gyökerű. A *nő* főnévnek eredeti, hagyományos birtokos személyjeles alakjai: *nöm, nőd, neje, nönk, nőtök, nejük*. Olyan töváltakozás ez, mint az *idő - ideje, mező - mezeje, tető - teteje*. Később kialakult azonban egy változatlan tövű ragozás is, a *kérő - kérője, szeplő - szeplője, teknő - teknője* mintájára: *nöm, nőd, nője* stb.

A szó régi, elsősleges jelentése 'feleség' lehetett. Ezt igazolják az ilyen szavak és kifejezések: *nős, nösül, nőtlen; nőül kér, ad, vesz valakit; nőül megy valakihez* (az utóbbiak választékos formák). Erre utal a *nő* szóból alakult úgynevezett feleségnévképző is: *Fodorné, Kiss Pálné, királyné, pékné*. (Ezzel kapcsolatban két furcsa próbálkozást is megemlítünk. A múlt század közepén, különködő vagy finomkodó divatként, nem *-né*, hanem *-nő* toldatot kezdtek használni, pl. *Batthyány Vincénő, özv. Muzslaynő*.

A másik furcsaság korábbi. A 800-as évek elején Folnecsics Lajos, nyelvünk fogyatkozásának érezve, hogy nincsenek nyelvtani nemeink, német mintára elkezdte a szavak „nőstényítését”, vagyis *-né* toldalékot függesztett a nő jelölő szavakhoz. Mégpedig nemcsak a főnevekhez, hanem melléknevekhez és névmásokhoz is, pl.: *személyné, szépné, őné*. Olyan gúny fogadta ezt a próbálkozást, hogy bár Kazinczy pártolta, már csak a nyelvújítás csodabogarái közt tartjuk számon.)

Jó ideig nem okozott zavart a *feleség* választékos szinonimájaként használt *nöm, nőd* és a vagylagos *neje - nője*. (A parasztembernek és munkásnak *felesége, asszonya* volt, a polgárnak *neje*, a miniszternek vagy még nagyobb úrnak *hitvese*.) A századforduló irodalmában még gyakran találkoztunk a *nöm, nőd* alakokkal 'feleség' értelemben. A *nő* főnévnek általánosító, hangulatilag többnyire semleges jelentése: nőnemű (felnőtt) személy. A század elejétől azonban egyre erősödik új jelentésárnyalata, főként a bizalmas, argószerű nagyvárosi nyelvben: a *nő* mint a férfi nemi társa, párja, szerelmi partnere. Ilyen kifejezések jelzik az eltolódást: *bomba, jó, klassz nő; hideg, tüzes nő, kacér, könnyű(vérű) nő; amolyan, afféle, jóféle nő; bukott, félvilági, kitarított, rossz (hírű), utcai nő*. Természetes tehát, hogy e szemléletben a *valakinek a nője* kifejezés már ezt jelenti: a kedvese, szeretője, nemi partnere.

Ez a kényes többértelműség fordulatot hozott alaki tekintetben. A nyelv ugyanis rugalmasan alkalmazkodó szervezet: az értelemváltozást

A NEJED VOLT VAGY A NŐD?

alaki módosulás kíséri; ha pedig új forma, alakváltozat jön létre, a nyelv igyekszik felhasználni új jelentés vagy stíluszárnyalat kifejezésére. Ez történt a mi esetünkben is. A *nöm, neje* mellett terjedő *nöm, nője* alakok jelentésbeli elágazása szükségessé tette a félreérthetőség kiküszöbölését. A legtöbbször előforduló 3. személyű hagyományos *neje* analógiás hatására az 1. és a 2. személyben is *nejem, nejed* alakot kezdtek használni, ha feleségről volt szó.

Hasonló s az előbbit nyilván serkentő, de jóval régebbi változás ment végbe a *fő* esetében is. Ennek birtokos személyjeles alakjai eredetileg: *föm, főd, feje*. A 3. személy gyakorisága és a *fejes* melléknév eredményezte, hogy az alapszó is *fej* lett, a ragozás pedig *fejem, fejed, fejünk* stb. A mai szótári alak mellett a *fő* régies, irodalmi szó; már csak olyan kifejezé-

sekben él, mint *főbelövés, főhajítás, főbenjáró (bűn), fővetés, főkötő, fővesztés (terhe alatt), főfájás; bolond, részeg, emelt fővel, nyakra-főre*.

A *nej*-es alakok helyzete eléggé visszas a mai nyelvben. A 3. személyű *neje* csak hivatalos vagy választékos használatban él. Pl.: Sarkadi József és *neje* tulajdona; X. Y. úrnak és b. *nejének*. A *nejem* és a *nejed* viszont bizalmas vagy éppen tréfás színezetű. Azaz, itt is egy érdekes újabb szokást figyelhetünk meg. Értelmiségitől még nem hallottam, hogy komolyan így emlegetné a feleségét: a *nejem*. Egyszerű emberek, munkások azonban szívesen beszélnek így: „Tegnap a *nejemmel* moziba mentünk.” Nyilván úgy érzik, hogy ez a szó, mely már kiszorult a köznyelvből, finomabb, mint a hétköznapi *feleség*, s megtisztelőbb az asszonyra is. Pedig inkább vissza kellene adnunk régi becsét e szép szavunknak.

E mesterkéltné finomkodásnak ható szokás mellett találkoztunk egy valóban mulatságos fejleménnyel is. A *fej - fejem* megfelelés hasonlóságára a *nejem, nejed* mellé is elvontak egy *nej* alapszót, persze játékos ötlettel. „És mit szól ehhez a *nej*?” – hangzik a kedélyeskedő kérdés. Ki tudja, a humoros szándék ellenére nem válik-e belőle idővel éppoly hivatalos szótári alak, mint a *fő*-ből a *fej*?

A *nő - neje* töváltakozás érvényes a *vő* rokonságnévre is. Szabályos ragozása: *vöm, vőd, veje* stb. A 3. személy gyakorisága itt is a maga képére formálta az 1. és a 2. személyt: *vejem, vejed*. Ma már szinte csak így halljuk. E változással nem jár ugyan értelmi elkülönülés vagy zavar, de az *e* hangú alakok egyhangúsága tűnteleníti nyelvünket, s megbontja rendszerének eredeti, ízes változatoságát. És itt is csak egy lépés kell, hogy új alapszó is szülessék. Egy írónk tréfásan büszkélkedett azzal, hogy ott, ahol apósáéknak nyaralójuk van, mindenki ismeri: ő a *vej*.

Kovalovszky Miklós

A szecska

Pápai diák koromban – a 30-as években – az első osztályos gimnazistát (ez ma megfelel az általános iskola ötödikének) érdekes szóval illeték: *szecska*-nak hívták. Ezzel az elnevezéssel a felsősök részéről persze együtt járt egy bizonyos lekezelés, ha nem is olyan fokú, mint amilyenben egyetemista, Eötvös-kollégista koromban a *golyá*-k részesültek. Pápán máig tartja magát ez a hagyományos megnevezés, az elsősök „beavatását” *szecskazás*-nak mondják.

Szavunk régebben más vidékeken is használatos volt. É. Kiss Sándornak a Magyar Nyelv 1969-i évfolyamában megjelent cikkéből arról értesülünk, hogy annak idején Monoron is így hívták az elsősöket. Vadász Sándor történész kollégám pedig kaposvári diák korából emlékszik rá (ott az elsősöket *szecska*-nak, a másodikosokat *sáská*-nak, a harmadikosokat pedig *tricská*-nak mondták). A *szecska*-t ebben a jelentésben a század elejéről a készülő Új magyar tájszótár is idézi.

Vajon hogyan alakulhatott ki ez a különös jelentésű szó?

Történeti-etimológiai szótárunk szerint a *szecska* – mint ismeretes – jelentheti először is az apróra vágott takarmányt, főleg szalmát, másodsor – ennek alapján – a jelentéktelen dolgot, harmadszor a kisdiaákat, az elsős gimnazistát; s ez a harmadik jelentése a másodikból fejlődött.

Ám tudós szótárunk minden bizonnyal téved ebben a dologban. Grétsy Lászlónak (Magyar Nyelv 1966.) és É. Kiss Sándornak cikkéből kiderül, hogy a kisdiaákat más, de a *szecska*-hoz hasonló szóval is illették, mégpedig régebben országszerte, tudniillik *sesta*-nak nevezték, így például Rimaszombatban, Hódmezővásárhelyen, a Nagykunságban és Debrecenben. Itt máig *Sesta-kert*-nek hívják azt a városrészt, ahol valamikor a kisdiaások, tanítói felügyelettel, játszani szoktak. E városrésznek – eredetileg szőlőkertnek – a neve a múlt századi írásokban *sesta* szókezdettel szerepel. Ez a *sesta* pedig semmi más, mint a ’hatodik’ jelentésű latin számnévnek a nőnemű alakja, ami a magyarországi latin kiejtés-

ben *sesta*-nak hangzhatott. Ebből egyszerűsödött azután a *sesta* szó.

De miért nevezhették el a kisdiaákat ezzel a latin számnévvel? A titok az ősi református kollégiumok szervezeti felépítésében rejlik. É. Kiss Sándor a debreceni, Trócsányi Zsolt meg a pápai kollégiu-mról mutatja ki (A pápai kollégium története. Budapest, 1981. 18. lap), hogy a XVI–XVIII. században a négy felső osztályra (az úgynevezett akadémiára, illetőleg teológiára) előkészítő alsó tagozat hat osztályból állt. Ezt a hat osztályt – a mai szokástól eltérően – felülről lefelé számozták meg, tehát amit ma hatodiknak mondanánk, azt elsőnek, a mai első osztályt pedig hatodiknak hív-

ták. Ez utóbbinak a latin neve így hangzott: *sesta classis*, vagyis hatodik osztály. Ide jártak a legkisebb diákok, s ezért nevezték el őket hatodikosoknak, azaz *sesta*-nak, majd *sesta*-nak.

Mivel azonban a *sesta*-nak, illetőleg a *sesta*-nak a magyarban nem volt semmi értelme, úgynevezett népetimológiával értelmes szót formáltak belőle: a *szecska*-t.

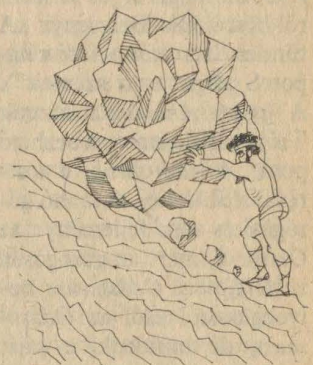
Ugyancsak latin számnévből alakult a régi diáknyelvnek egy máig felrémli emléke, az elégtelen osztályzatot jelentő *szekunda*. Hogy miért válhatott ez a latin számnév ilyen rettenetű értelművé, az ki fog derülni legközelebbi számunkban.

Rácz Endre

Sziszifuszi munka

„*Sziszüphosz a Hegyalján*” – invitál olvasásra egy cím. Bár a bort nem termelem, csak kedvelem, az ókori király kései utódjának magyarországi látogatása fölébresszette kíváncsiságom. Olvasom tovább: „az igazi küzdelem, amely a *Sziszüphosz*-val volt és marad hasonlatos: maga az egész hegyaljai bortermelés ... *Sziszüphosz* ott áll a lejtők lábánál, melyen föl kellene görgetnie a nagy követ”. De miért *Sziszüphosz*?

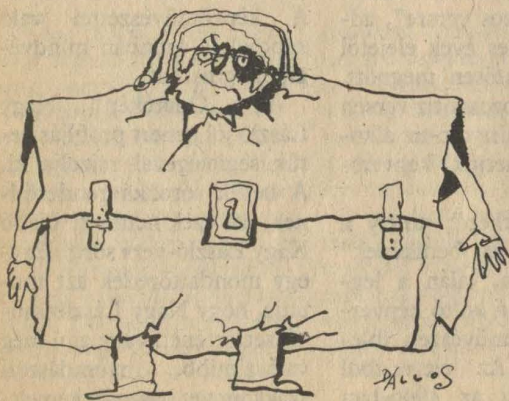
Évszázadokon át latinus alakban használták a görög szavakat; így váltak irodalmunk, sőt szókincsünk részévé, mert a latin szókat is addig forgatta, formálta nyelvünk, amíg hozzánk nem idomultak. „Megannyi szép, magyarrá gyökeresedett régi szót veszítenénk” (írta Vas István a Horatius-fordításokkal kapcsolatban), ha a mai visszagörögösítés megtagadná a hagyomány szentesítette névformákat. A nevek korlátlan visszagörögösítése bizonytalanságot, káoszt teremtett. Mészöly Gedeon is

korholta az „íróasztali stílusérzék”, amely a görögös egységesítés mellett kardoskodik, és régi hagyományunktól eltérve betűhíven akarja követni (elvileg) a görög írásmódot.

De Mészöly Gedeon is túlzásba esett, amikor kizárólag a latinus formák továbbélését pártfogolta: „Hagyományos epikai hangulata magyar költeményben az *Ulisszes*-nek van, az *Odüsszeusz*-nak pedig újkori, iskolai hangulata”. Amiképp nem latinosodhatunk vissza, azonosképpen nem szerencsés az iskolamesteri visszagörögösítés sem. Kinek jutna eszébe *Iészus* *Khri-*

Dallos képesszótára
SZECSKA

se megalkotásához. Ha felülről kezdjük olvasni a sorokat, a fejtető vonalán ezt találjuk: „Az iniciálék alkalmazását természetesen az östipográfus is átvette a miniatúroktól.” Az orr vonala és a homlokráncok a rézkarc készítését írják le: „a rézkarc lényege, hogy simára csiszolt félemezt viasszal vagy aszfalttal vonnak be, és a rajz vonalait tükkkel rajzolják salétromsavat öntve”. Majd a haj vonalánál egy gondolatörödéket találunk

Gutenbergről: „amíg Gutenberg negyvenkétsoros bibliájában kétszáz” stb. A fül, a száj és a szem helyén egy-egy szavakká nem rendezhető betűhalmazt találunk, teljes és töredékbetűkkel. Különös, e témához nem kapcsolódó lezárása van a portrének a nyaknál, a magyar repülőjáratok angol nyelvű ismertetőjéből, egy parányi repülőgép társaságában, s ugyancsak furcsa a cirill betűk sorozata. A különböző nagyságú, egymástól eltérő betűtípusokból szedett (kövér, félkövér, kurzív) sorokat tovább böngészve megtaláljuk az iménti, a rézkarc készítéséről szóló mondat befejezését: „a vonalak föltárt helye kimaródik”, s egy különös költőiségű részlet a tenger melléki Zeng városában felbukkanó Senjaninról szól. A száj rajzánál a *versei* szót találjuk kétszer egymás után.

Az „Önarckép” esetében nem beszélhetünk önálló versszövegről, minden sor kölcsönzés. Hasonló megoldást találunk itt, mint a dadaisták, szürrealisták újságso-

rokot felhasználó versei, kollázsai esetében. Eltérés viszont, hogy ezek a kölcsönzött sorok emberi portrévá rendeződnek.

A modern vers megértésének egyik nehézsége abból adódik, hogy képei csak igen távolról kapcsolódnak egymáshoz, az asszociációknak jóval hosszabb utat kell bejárniuk, mint a XIX. századi versek képei esetében. Mi azonban a teendő egy olyan alkotással, ami valójában nem is képvers, hanem betűkép? Itt is asszociációk keletkeznek, amelyek azonban csak kisebb mértékben kapcsolódnak a szöveghez, s jóval erősebben a látványhoz. Somlyó György így írt Nagy László „Önarckép”-éről: „Nyilván azért vers mégis, mert a betűk vonalként való használata, a betűk kanyargó soraiból összeállt vonal valamilyen formában nyelvi jelentéssel is bír, a betűk jelentése és óhatatlan értelme olyan fogalmi vibrálást ad a rajznak, ami a rajzot mégis költeménnyé teszi. Hacsak azzal is, hogy azt sugallja: a költő önarcképe csak szavakból rakható ki.”

Úgy érzem, Somlyó György nagyon jól megragadta a vers alap gondolatát, de talán nem felesleges azokról az asszociációkról is írni, amelyek még felmerülhetnek az olvasóban. Azt is rögtön megjegyzem, hogy másokban talán másfajta asszociációk indulnak meg, mert a képversek és betűképek értelmezése talán még szabadabb, mint a hagyományos versé. Így te-

hát azokról az asszociációkról számolhatok be, amelyeket a vers bennem, az elemzőben keltett. Először is miért nyomdászati szakkönyvből valók vajon a szövegek? Talán azért, mert Nagy László hivatásától, költő voltától elválaszthatatlan – legalábbis napjainkban – a nyomtatás. De őt, az Élet és Irodalom képszerkesztőjét e munkájánál fogva is érdekelhették a betűről, könyvkészítésről szóló művek. A piciny repülőgép a külföldi utakat, a költőtálcázókat asszociálhatja. A cirill betűkről nekem bolgár műfordításai jutnak eszembe, s az, amit maga mondott bulgáriai ösztöndíjas koráról: „Mikor Lengyelországból Rózewicz, Bulgáriából Nevena Sztefanova jött hozzánk írói ösztöndíjjal, akkor utaztam Szófiába, 49 őszén... Bolgáru a népköltészetből tanultam, bolgárok mondják, hogy kicsit archaikusan beszélek.” (Életem. A „Jönnek a harangok értem” című kötetben, 192–193.) Így válik az „Önarckép” önéletrajzzá is egy kissé. A verset alkotó betűk típusairól már esett szó. Mindegyiknek más és más neve van a nyomdászok szaknyelvében, a három pont nagyságú brillanttól a – talán – két cicerónyi j betűig. S mintha a szemnél szanszkrit (esetleg kínai) képírás egyik jelét látnám felbukkanni, az írásművészet és a könyvnyomtatás több ezer éves múltjára való utalásként.

Számomra Nagy László képversei egy sokoldalú alkotóművész újszerű próbálkozásai, melyeket, ha a halál felbe nem szakítja, újabb darabok követtek volna. Az erősen képzőművészre is valló „Önarckép” mellett Nagy László írt hagyományosabb, a szöveg és versforma összhangjára épülő képverset éppúgy, mint szinte teljesen szöveg nélküli, csupán tipográfiai jelekből építkezőt. Az előbbire példa az „Árvácska sírverse”, az utóbbira „Az oszlopos” című ábrája.

A kép mélységei

Egy-egy tüzetesebb stilisztikai elemzés során a metafora, metonímia, szinesztézia stb. olykor többszörösen rétegzett képnek mutatkozik, melyben a különféle minőségek egyidejű jelenléte bizonytalanná teheti a nyelvtani kapcsolatokat, és az elmélyített, földúsított kép csak belső szintézis útján válik egyenművé.

Például az alábbi Babits-idézetben:

„... rózsabőre/éneket párolog”

(Strofák a wartburgi dalnokversenyéről [Wolfram így énekel:]).

Az *éneket párolog*: tárgyviszonnal kifejezett, sajátos szinesztézia, de finoman árnyalt, több rétegű kompozíció.

Az alany (*rózsabőre*) önmagában is teljes metafora. Ha az egész azonosságát viszonyt tekintjük (a *rózsa párolog* – *rózsabőre párolog*), a metafora a szimbólum felé hajlik, mert az igéhez fűződő jelentésszálak inkább a hasonlót (*rózsa*) helyezik előtérbe. Az igének a tárggyal való bővítése mint jelentésbeli összeférhetetlenség egyrészt igei metaforát alkot, másrészt mint vonzattévesztés a grammatikai metaforák közé tartozik, míg a tárgyatlan ige tárgyas használata formai neologizmusnak minősül.

Végül a kép az érzetek szövetével szinte megbonthatatlan egységként tárul elénk, ahol feloldódnak a nyelvtani korlátok, az alany és a tárgy is szoros kapcsolatba lép: a *rózsabőr énekel* és az *ének párolog*, mert szaglás, hallás és látás tolu egymásra, hogy a vizuális képzetben, a látásban összpontosulva az érzékszervek egyszerre fogják be a látványt.

Figyelmező

„De úgy látszik, (Mikes) nemcsak a száműzetés magányának mert a szeme közé nézni, hanem egy vészterhes kötőszóként is, mely így hangzik: következőképpen. A véletlen műve lehet, hogy a tengerbe zuhanok. De hullámait között már nem a véletlenben, hanem a vízben találom magam. A víz törvényeinek hatalmában. Akárhogy is vesszük, tetemes különbség. László, ez a csöppnyi véletlenha már ide született közbéni, a pusztá létével bömböli: következőképpen szavaitokat.

szavaimat – világunk teljességét – vagyis a jussomat kérem. Ha szavainak számát nézem: Arany János Nagyszalontán állítólag huszonháromezret kapott; szegényebb házból József Attila majdnem ugyanannyit. El is számolt vele mindkettő becsületesen. Az utolsó névelőig. Azzal is, ami egyiknek a torkában rekedt, a másiknak a vérébe fulladt a vonatkerekek alatt. Engedjétek hozzám jönni a szavakat...”

(Sütő András)

Csetneki Sándorné
Miskolc

Gáspári László

A falu életét a város ma sokkal jobban meghatározza, mint korábban bármikor. A földművelés, az állattartás jelenlegi technológiája, színvonala elképzelhetetlen lenne ipari termékek nélkül. Az állattartásban nagy szerepet játszik a mesterséges takarmány, amelyet immár műszóval *táp*-nak nevezünk.

Maga a *táp* szó nem új keletű nyelvünkben, már 1788-ban előfordult 'táplálék, tápanyag, tápnedv', illetőleg 'valaminek a gyámolítója, támogatója' jelentésben. Elvonással keletkezett *táplál* szavunkból. A *táplál* a 15. század közepe táján bukkan fel először, jelentése: 'élelemmel ellát, illetőleg támogat, gyámolít'. A *táp* 'mesterségesen előállított takarmány' jelentésben új eleme szókészletünknek.

Hogy új műszavunk miért terjedt el ilyen gyorsan, annak nagyon is kézzelfogható okai vannak. Az állattenyésztésben, a hús-, tej- és tojás-termelésben roppant nagy jelentősége van a mesterségesen előállított takarmánynak. Ám egyre több olyan tapasztalathoz jutunk, ami óvatosságra intő visszajelzés is egyben, hogy a természet rendjébe nem kellő körültekintéssel avatkozunk be. Így például a táppal etetett állat gyorsabban növekszik, gyarapodik, de a húsa kevésbé ízletes, és a *tápos csibé*-nek a szervezete nem elég ellenálló a betegséggel szemben. Így érthető, hogy Nyugat-Dunántúlon a *tápos csibe* kifejezés újabban metaforikusan, emberre vonatkoztatva is használatos 'gyenge fizikumú, beteges, betegségre hajlamos' jelentésben.

Mind a *tápos csibe*, mind a *tápos* a bizalmas, barátias beszédstílusban használatos; táji, regionális voltukat még őrzik. Éppen ezért ezek a humoros, egy kissé pejoratív hangulatot árasztó nevek új jelentésbeli tájszavak. Már kiléptek az állattartás műszavai köréből, és lehetőségük van arra, hogy a köznyelv alsóbb rétegeibe bekerüljenek.

A szókészlet mozgását éppen keletkezésében a legnehezebb kutatni, vizsgálni. Az újabban felszínre vetődött szavak túlnyomó többségéről

kiderül, hogy hosszú idő óta lappangásban voltak. A nyelvjárások ma is sok szó-készleteti elemet elbújtatnak a vizsgálódó szem elől. Az újabban köznyelvünkbe hatolt *mütyür (ke)*, *hözöng*, *hőbörög*, *cucc*, *buggyant* stb. szavak előéletéről ugyan keveset tudunk, de nem lehetetlen, hogy előzményük hosszabb időn át lappangásban volt.

A mai falu nyelvében is keletkeznek új szó-készleteti elemek. Ezeknek nyilvánvalóan semmivel sem csekélyebb az értékük, mint a korábbi táji elemeknek. Hangulati hatásuknál fogva ma gyorsabban emelkednek a köznyelv rétegeibe. A nagyvárosi divatnyelv, az ifjúság nyelve, sőt a katonai argó stb. mind fontos szerepet játszik köznyelvi szó-készletünknek ilyenféle bővülésében, gyarapodásában.

A szó-készletnek ezek az elemei hihetetlenül gyorsan keletkeznek, nagy lendülettel terjednek. Az ilyen villanyszerű gyorsasággal keletkezett elemek, névátvitelek egy-egy alkalmi beszédhelyzetnek köszönhetik létüket,

Tápos

és sajátos beszédlektani feltevések között jönnek létre. Olyan beszédhelyzetre van szükség ehhez, amikor a beszélő és a beszédpartnere között bizalmas, egészen közvetlen a viszony, és az ilyen nyelvi közlésben a beszélő érzelmeinek is fontos szerepe van. A játékosság, a kedveskedés, az anyai szeretet éppen úgy szerepet kap itt, mint a rosszindulat, a gyűlölet, a harag. A nyelv rugalmasságát is jól tükrözi, hogy az ellentétes érzelmeket, indulatokat azonos nyelvi formák is kifejezhetik.

A gyermek- és a dajkanyelvet vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy az édesanyák ma is igen gyakran negatív töltetű szavakkal szólnak picinyikhez, természetesen kedveskedve. Például: „Te, kis va-

Kik azok a székelyek?

Sajnos, nem felelnek. *A mi iskolánk* című dokumentumfilmben a tanár fölteszi a kérdést: kik is azok a székelyek, és milyen nyelven beszélnek? Torokszorító a diákok hallgatása. Néma-ságuk elkészerít. De nem lep meg.

Már Petrás Incze János (1813–1886) klézsei plébános (Moldva) azt panaszkolta a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy az óhaza nem ismeri őket. E megdöbbentő nemismeret üzte-hajtotta Orbán Balázst is népe fölbúvárlására, amikor a hat kötetes, *A Székelyföld leírása* című művébe kezdett. Bárczi Géza még debreceni professzor korában tudakolta bölcsészhallgatóitól a második világháború után, hogy kik is a székelyek – a hallgatók válasza csöndbe fulladt. A két világháború közötti könyvnapok egyikén egy pesti dáma tudakolta Tamásitól az erdélyi sátor előtt, hogy a székelyek is magyarok? Az író *vérekesztő* tekintettel, humoros haraggal felelt: „Még annál is jobbak”.

Rövidke helyen sem mód, sem terjedelem nem adatik ahhoz, hogy a megválaszolatlan kérdésre feleljek. Röviden érintetem csupán. A székelyek legnagyobb lélekszámú, egybefüggő sokasága Erdély keleti részében (Székelyföldön) él. Kisebb szárnyacskáik áthajlanak a Barcaságba, Moldvába, Dévára. Ha összevetem őket a második világháború során a Bácskába került, majd Tolnába–Baranyába menekült ezekkel, az idegenbe kitértorgott tizezrekkel, a régi román ókirályságba vetődött nyelvtestvéreikkel, számuk megközelíti az egy milliót.

Milyen nyelven szólnak? Beszélnek? Írnak? Énekelnek?

Írhatnám, hogy nyelvük pompája, régisége, elragadó szó-készletük sora, a nyelvi fordulatok találékonyasága, archaikus szólás-ai bája, anyanyelvük tisztasága, fensége... De nem minősítek.

Ebben a magyar nyelvjárásban az eszközhatározó ragja olykor nem hasonul a főnév végső mássalhangzójához. Nem azt mondják, hogy *szekérrel*, hanem azt, hogy *szekérvel*. A kicsinyítést igen nagyon kedvelik. A madár *madárka* vagy *madar-ka*, a kisgyermek *gyermekecske*. Nem azt mondják, hogy ezt a könyvet *olvasd el*, hanem *olvasd meg*. Nem azt, hogy a vacsorát *készítsd el*, hanem *készítsd meg*. A székely nem *bemegy*, hanem *bémeget* a házba. A *de igen* így hangzik náluk: *vaj igen*. A kukorica *törökbúza*, a krumpli *pityóka*, a fejsze *fésze*, a cserfa *cserefa*, s a legények nem *sündörögnek*, hanem *bujognak* a lányok körül. Az Ábel hősei a nyakolajból nem *isznak*, hanem *vesznek*, nem egy korttyal, hanem *egy-egy szájjal*.

Több évtizedes ismeretség (mellőzöm a barátság szót, mert ebben az országban nagyjaink halála után olyan sokan tetszelegnek az elhunyt komájának a szerepében) fűzött Tamási Áronhoz. Mikor beszámoltam Szirom és Boly című, készülő regjéről, riportomhoz külön székely szótárt írt le nekem azokból a szavakból, amelyeket Tolnában eprészett. Ebből idézek:

A *pilinke* pelyhecske, például *pilinkél* a hó. A *silápol* gyenge fénnel ég, például a tűz vagy a gyertya. *Esdí* a fiú a lányt. *Neszít rá* – már nemcsak esdi, hanem megbolondul érte. A *hovvénült* – a vénlány. *Bandalog* – gondolkozva bandukol. *Hallint* – csak fülhegygel hall. *Kodoz* – éhezve lézeng, mint télen a farkas.

„cak!"; „Te, kis nyamvadt!"; „Te, kis vakarcs!"; Továbbá: „Te, kis *bestia!*"; „Te, kis *csürkös-csülkös!*"; „Te, kis *csámpás!*"; „Te, kis *koszfentés!* (= koszfészek)!" Stb. – A *tápos csibe*, *tápos* névátvitel is tréfás, kedveskedő nyelvhasználatból fakadhat. Az érzelmileg telített beszéd, a bizalmas beszédkapcsolat, a jártékosság egy-egy frissen keletkezett szavunkat gyorsan elterjesztheti. Ma a hangulatos, új szókészlet elemek iránt nagyobb a beszélő tömegek igénye, mint bármikor. A nagyváros nyelvéből, az ifjúság nyelvéből sok-sok példát lehetne hozni. A hangulatos divatszavakhoz a területi nyelvváltozatok is hozzájárulnak.

Szabó Géza

Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít

A fiatal kortárs költő és lapszerkesztő, *Ungvárnémeti Tóth László* írta ezt a szép-halmi mesterről. Úgy látszik, élő hagyomány ez a megállapítás, ha a *Kazinczyról* elnevezett szép magyar beszéd verseny sikerét látjuk, tapasztaljuk.

Mit is jelent a győri tavaszi találkozó? A felkészülés során jelent a tudatos és következetes foglalkozást a nyelvi kérdésekkel, a szövegmegszólaltatás művészetének gyakorlását. Egy olyan képesség kialakítását, amely alkalmassá teszi az embert má-

sok leírt gondolatainak megértésére, és ennek alapján értelmes továbbadására; azaz egy szövegnek a természetéhez igazodó felolvasására. Mindezeket túl jelenti egy olyan belső fegyelemnek a megszerzését, amely képessé teszi az egyént a nyilvános szereplésre: beleértve a felolvasás minden akusztikus követelményét, a megfelelő légzéstechnikától a helyes hangsúlyozásig és tagolásig, vagyis mindent, ami a folyamatos, jó tempójú, lendületes – a hallgatóság számára érthető és felfogható – gondolatát-

adást lehetővé teszi. Ez olyan lelki összeszedettséget kíván, ami már kihat az erre a szereplésre vállalkozó jellemére, magatartására, de még megjelenésére is. Ezért van az, hogy csupa udvarias, izlésszen öltözött fiatallal lehet találkozni Győrött.

A versenyen pedig a szabadon választott szöveggel izlésükről, értékítéletükről árulnak el valamit a résztvevők. A többség az idén is jó önismerettel választott, egyéniségéhez illő, értékes gondolatokat tartalmazó szöveget mutatott be.

A kötelező szöveg: *Illyés Gyula*: *Gyermekkorom zivatarai* 22 sorának meghallgatása pedig azért volt hasznos és tanulságos mindenki számára, mert alkalmat nyújtott annak mérésére, hogy a felolvasó – rövid, önálló felkészülés alapján – mennyire tudta megérteni a szöveget, milyen mélységig volt képes behatolni a mondanivaló lényegébe, hogyan sikerült a tartalmilag összetartozó részeknek a fül számára egyértelműen felfogható közvetítése. Ezeknek a követelményeknek az érté-

Mikor az ötvenes években Farkaslakán jártam vele, ismerős asszonyt szólítva meg a „fehér” Nyikó fahídján, a kosárból kilátszó csenevész paprikára *pillogva*, megkérdezte: – Ilyen szigorú a paprika?

A havasi szelek *kifent* szelek, a szél *hegyes* nyelvvél füttyül; jó, ha az embernek *gondúzó* barátja van; a virrasztó ember *virjasztó*, a csend *néptelen*, a kedves hang *harmatozik*, a víz az ökörnyomban *megkőrmösödik*.

Milyen nyelven, milyen nyelvet beszélnek, tolult fel a kérdés a diákok között ebben a hangtalan, néptelen némaságban. Zengőt? Szárnyalót? A magyarhoni nyelvjárásoknál sokkal, de sokkal...

Akinek lesz ideje, türelme fellapozni A Székelyföld leírásának roppant terjedelmű, s nálunk már két hatalmas kötetben megjelent remekművét; aki kézbe vesz csak egyetlen kötetet az erdélyi Beke György riportertől; aki elmerül kissé Tamási Áron Ábel-jeibe, novelláiba; aki megizleli Sütő András mondatait, gondolatainak szövegbe szökkenő morzsáit, hasonlatait és jelzőit (a Sütő-k is székely ivadékok, de elszármaztak a mezőségi Pusztakamarásra), – az majd felelni tud, felelni fog a fájdalmas-szép kérdésre.

Milyen anyanyelvünk székely nyelvjárása? Fenséges? Találékony? Olyan, mint pompája a virágnak, *rügyfakasztó*, mint az örök remény?

S hogy ők, Tamási tréfájával élve, még a magyarnál is jobbak?

Visszakergetem jelzőimet szótárbeli búvóhelyükre. Milyen a székely nyelv? Általuk, velük válaszolok. *Szépecske*. Azért használom pontosan ezt a kicsinyítő jelzőt, mert fokozhatatlan.

Ruffy Péter

SAJTÓTÁJÉKOZTATÁS

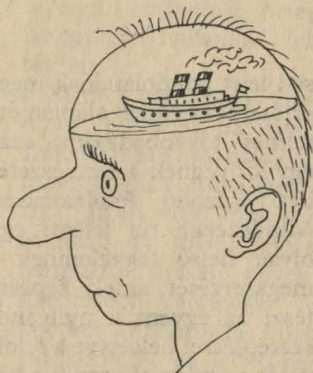
Az ifjúsági nyelv szókészletéből

keléséhez adott kellő lehetőséget az ideai szöveg. A részlet ugyanis több helyen a megfelelő hangsúlyozás gondos mérlegelését kívánta meg, néhány helyen pedig a tagolás-kapcsolás helyes megitélése volt lényeges a tartalomnak megfelelő megszólaltatás érdekében.

A Kazinczy-éremmel jutalmazott tanulók: Antal Anikó Batsányi Gimnázium és Óvónői Szakközépiskola (Csongrád), Antal Katalin ELTE Radnóti Gimnázium (Budapest), Ásványi Ilona Kazinczy Ferenc Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola (Győr), Csonka Anita Bolyai Gimnázium (Salgótarján), Franciscs Barbara Révai Miklós Gimnázium (Győr), Gál Zoltán Karacs Ferenc Gimnázium (Püspökladány), Kozák László Árpád Gimnázium és Óvónői Szakközépiskola (Tatabánya), Molnár Nóra ELTE Apáczai Csere Gimnázium (Budapest), Müller László Zrínyi Gimnázium (Zalaegerszeg), Orbán György Gyermekváros Szakközépiskola (Fót), Ősz Henriett Jurisich Gimnázium (Köszeg), Pusztai Emese Bajza Gimnázium (Hatván), Szeitz Dóra Kun Béla Gimnázium (Komló), Tapasztó Beáta Bányai Júlia Gimnázium (Kecskemét), Temes Gábor Vörösmarty Gimnázium (Budapest), Balogh Zoltán 117. sz. Ipari Szakmunkásképző (Sátoraljaújhely), Basa László 623. sz. Vágó Béla Szakmunkásképző (Kecskemét), Bujdosó Ilona 606. sz. Ipari Szakmunkásképző (Jászberény), Bunda Attila Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakmunkásképző (Miskolc), Csibrányi Éva 402. sz. Szakmunkásképző (Mosonmagyaróvár), Dudás Kiss Zsolt 516. sz. Szakmunkásképző (Dombóvár), Fábian Csaba 501. sz. Ipari Szakmunkásképző (Komló), Faragó Erika Gép- és Gyorsíró Iskola (Berettyóújfalú), Járvás Erika Gép- és Gyorsíró Iskola (Budapest), Nagy Andrea Egészségügyi Szakiskola (Szombathely), Nagy Judit Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző (Győr), Nagy Lajos Miklós 212. sz. Ipari Szakmunkásképző (Eger), Peitler Tamás 316. sz. Makarenko Szakmunkásképző (Dunaújváros), Szegedi Pál 7. sz. Ipari Szakmunkásképző (Budapest), Varga Katalin 641. sz. Cipőipari Szakmunkásképző (Martfű).

Graf Rezső

Sajátos vegyület az ifjúsági nyelv. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a köznyelvből és több csoportnyelvből merít, másrészt idegen szavakat vesz át, harmadrészt pedig bőven tartalmaz „saját termésű” szókat is. A következő szóanyagot a

ÚRHAJÓ

négy ceglédi középiskolában és a két (vegyes összetételű) városi ifjúsági klubban gyűjtöttem.

A szavak többsége (kb. 70 százalék) a köznyelvből való. Ezek azonban az átvétel során jelentésváltozáson mentek át. Az asszociációk általában ötletesek, leleményességet, humort és alkotó fantáziát tükröznek. Például: *vitortla* (fül), *porszívó* (orr), *tátika* (száj), *takarmány* (étel), *bőregér* (sovány), *hájgazda* (kövér), *zajláda* (rádió), *szénahúzó* (egyes), *kényszerzubony* (iskolaköpeny).

Az ifjúsági nyelv gazdag forrása a *diáknyelvi* szókincs. Bár sok benne az argó vonás, ám nagy értékei is vannak: a friss szemlélet, a találmányosság és a játékosság. Például: *kipecáz* (kihívja felelni), *karó*, *fa*, *kampó*, *jegenye* (egyes), *fásít* (egyesekre felel), *mozgásérült* (felmentett testnevelésből), *tancsi* (tanár), *számháború* (felelős matematikából).

A *tolvajnyelv* a köznyelv és a diáknyelv mellett a harmadik fő forrása az ifjúsági nyelvnek. Az argó szavak gyorsan népszerűvé válnak, majd hamar el is tűnnek. A nemzedékek változása is

hozzájárul az átalakuláshoz. Példák: *hessz* (figyelj ide), *csövi* (csavargó, „csöves”), *bulcsázik* (dolgozik), *stabó* (cigaretta), *héder* (éjszakai búvóhely), *áthiláz* (becsap), *passzer* (aki átveszi a lopott holmit), *sitkó* (börtön), *pingvin* (rendőr).

Az argószavak használata gyakori forrása a konfliktusoknak a felnőttek és a fiatalok, az iskolában a tanárok és diákok között.

A *sportnyelvből* is kölcsönöz az ifjúsági nyelv. E szá-

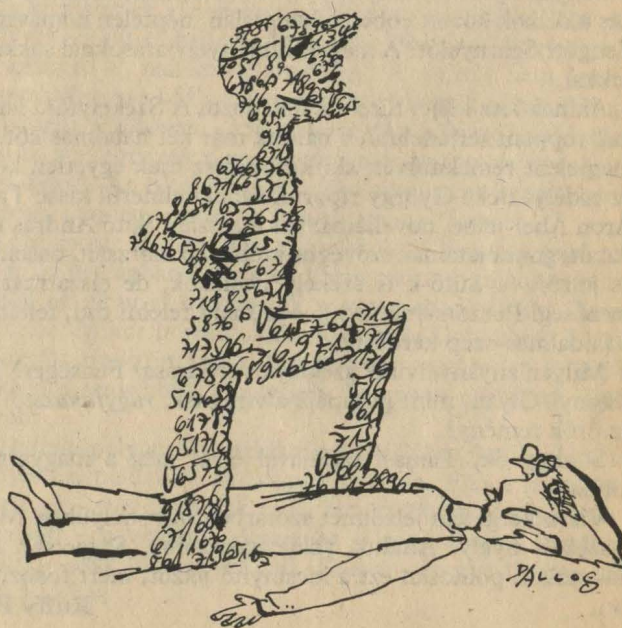
vak száma az iskolai és ifjúsági tömegsport népszerűvé válásával az utóbbi években hirtelen megnőtt. Például: *bedobja a törülközőt* (beismeri, hogy nem készült), *leütötte a lécet* (megbukott), *1:0 a tanár javára* (a tanár egyest adott), *fokozd a csapátszámot* (egyél gyorsabban), *nálam labdába se rüg* (nem tetszik nekem), *menjünk edzeni* (táncoljunk), *szerelés* (ruha).

A *műszaki szaknyelvekből* való átvétel alapja az, hogy igen nagy a fiatalok érdeklő-

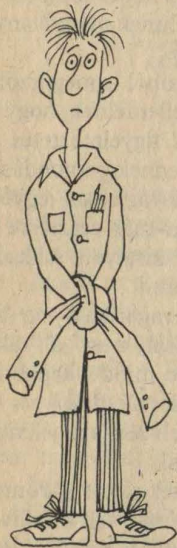

JÓK A VITORLÁID

SZÁMHÁBORÚ

dése az autó, a rádió és a televízió iránt. A metaforikus jelentésváltozás e szavakban is megfigyelhető. Például: *üresjárata van* (unatkozik), *jó a futóműve* (csinos a lába), *tanokol* (iszik), *kapcsold ki magad* (hallgass el), *a képernyődbe vágok* (arcul ütlek).

KÉNYSZERZUBBONY

Egyéb rétegnyelvekből való átvételek: a színház nyelvéből: *jelenése van* (találkája van), *visszatapsolták* (évismétlésre bukkott); a katonanyelvből: *zubbony* (iskolaköpeny), *élesbe megy* (felettet), *laktanya* (kollégium); a népnyelvből: *surmó* (elsős), *bocskor* (váltócipő).

Idegen átvételek

Az orosz nyelvből: *pityorka* (jeles), *ócseny* (jó); a német nyelvből: *srejbol* (ír), *der-diedas tanár* (némettanár); az angol nyelvből: *oké*, *heló*, *bájbáj* (köszönések), *mani* (pénz), *sulimani* (ösztöndíj), *bobby* (ügyeletes tanár).

Az utóbbi években (1980-tól) a fiatalok zenéje ismét erőteljesen „szállítja” az idegen – főleg angol – szavakat a diákság szókincsébe is (*Grupp*, *Team*, *Familia* – zenekarok nevei, vagy: *pophírek*, *rockhíradó*, *topszavazás* stb.).

Koltói Ádám
(Cegléd)

Édes Anyanyelvünk – verseny minden évben

– ezért évenként visszatérő feladat a felkészülés, felkészítés. Ehhez a munkához kívánunk segítséget nyújtani tanárnak, diáknak egyaránt. Bemutatunk néhány feladattípust, amelyekhez hasonlókkal találkozhatnak a versenyzők az országos döntő írásbeli fordulóján.

Példák az előző évi feladat-sorból.

1. *Nyelvtani fogalmak felismerése:*

– Állapítsa meg, milyen szófaji kategóriába tartoznak a következő idézetben számokkal jelzett szavak?

1. *Azt a lelket és nyelvet, me-*
2. *lyet rövid időre örökre kap-*
3. *tunk új szellemmel fényezve,*
4. *csorbitatlanul át kell adnunk*
5. *utódainknak.* (Kosztolányi Dezső)

– Mit tud a környezetvédőknek szóalokról szófaj, szerkezet és toldalékolás szempontjából?

2. *Szókincs, jelentés, értelmezés:*

– Nevezzen meg a *megy* ige rokon értelmű megfelelői közül egyet-egyet, amely lassú haladást, céltalan haladást, gyors haladást fejez ki!

– Mit jelentenek a követ-

kező szavak: *gólyaláb*, *lúdláb*, *szarkaláb*?

– Mit jelentenek a következő mondatokban előforduló idegen szavak?

Újabban gyakran fordul elő, hogy mecénást keresnek. – Az épület a tanács és a szövetkezet kooperációjával készült. – A hangverseny világitási effektusai káprázatosak voltak.

3. *A helyes beszéd követelményei:*

– Jelölje a Beszélni nehéz! rádióműsor megfejtesében alkalmazott módon a következő mondat hangsúlyait és szüneteit!

Az iskola egyik tantermében gyűltünk össze, hogy az egy éve az iskolatelevízió nyilvánossága előtt elkezdett vitát folytassuk.

– Mi jellemzi a következő párbeszéd mondat szerkesztését?

– *Megvetted a könyvet?*

– *Hát megjelent már?*

– *Láttam egy kirakatban.*

– *Akkor jó lesz sietnem.*

Holnap ebédszünetben kiszaladok. Neked is ...?

– *Légy szíves.*

4. *Összetett mondat szerkezeti elemzése:*

– Elemezze – a tagmondatok viszonya és fajtája szerint – a következő idézetet!

Aki a falu alatt dolgozik, az esetleg hazaballag ebédelni, ha ugyan nem feleségestül dol-

gozik, másnak meg visz az asszony vagy a gyerek, fehér ruhácskával lekötött kantáros fazékban. (Nagy Lajos)

5. *A toldalékok szerepe:*

– Milyenfajta toldalékokra volt szüksége a következő mondat megfogalmazójának?

Az ígéretre felkaptam a fejem, mintha tündéri szót hallanék. (Sütő András)

6. *A kötőszók szerepe:*

– Egészítse ki megfelelő kötőszóval a következő összetett mondatokat! Nevezze meg a tagmondatok közti viszonyt is!

– *A küzdők egy pillanat alatt összebékültek, szövetségre is léptek az új ellenfél ellen.*

– *A közönség már-már gölt kiáltott, a labda a kapufa éléről a kapus kezébe pattant.*

– *Senki sem várta az állomáson, egyedül kellett a szállodát megkeresnie.*

– *Már mehetek dolgozni, egészséges vagyok.*

7. *Az írásforma és az írásjelek szerepe:*

– Milyen jelentéskülönbséget tudunk kifejezni a kétféle írásformával?

Érdeklődéssel várom a hét-fői híreket.

Érdeklődéssel várom a Hét-fői Híreket.

8. *Szövegértés és szövegszerkesztés:*

– Fejezze ki egyetlen szóval a következő mondatlathoz meghatározott fogalmat!

Nagyobb földrajzi egység jellemző időjárása.

– Fogalmazza meg szakszerűen a következő fogalom lényegét: *alkotmány!*

9. *Nyelvhelyesség:*

Milyen nyelvhelyességi hiba fordul elő a következő mondatokban?

– *Nem törünk mások törvényes, legális érdekeire, de mi sem adjuk fel a magunkét.*

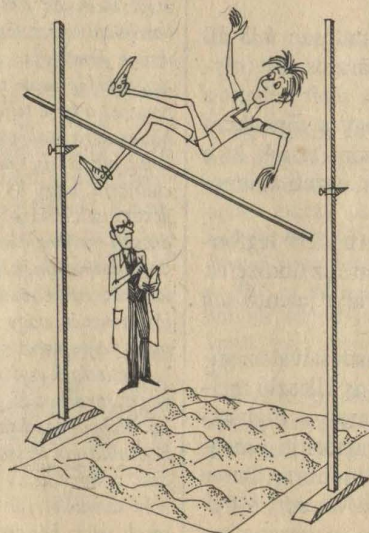
– *Mivel a pusztító hatás gyakorlatilag korlátlan, tulajdonképpen létrehozta a globális önpusztítás potenciális lehetőségét.*

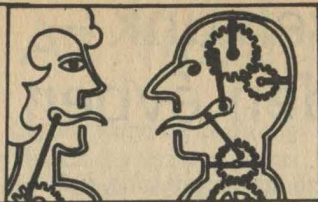
10. *Stílusminősítés:*

Milyen stílushatásának tartja a felsorolt Vörösmarty-versek címét: *A szomju*, *Hon-szeret*, *A fellegekhez?*

Közreadja: G. R.

LEVERTE A LÉCET

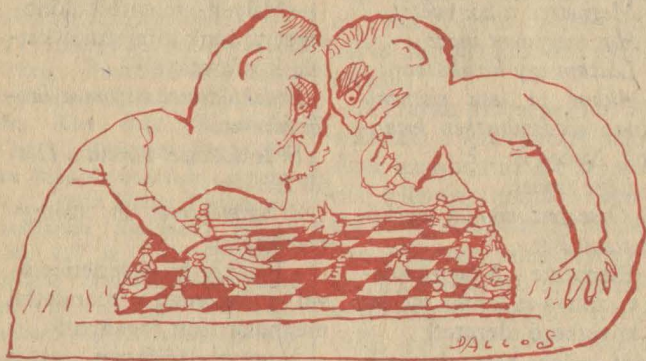

A sakkjáték nyelvéről

A sakkvilágbajnok-jelöltek versenye a végső szakaszhoz érkezett, s a győztes páros mérkőzésre hívja ki a jelenlegi világbajnokot, Karpov szovjet nagymestert, hogy megküzdjenek a világbajnoki címért. A lap olvasóit bizonyára érdekelné fogja, hogy milyen sajátos szavakat, kifejezéseket használnak a sakkozók ebben az ősrégi játékban, amelynek még istennője is van: Caissa.

A sakkozás kezdettől fogva „harcias” játék volt. Ma is az. Csatatéren folyik a küzdelem, de persze játékos formában. Két egyenlő erejű sereg áll egymással szemben a *sakktáblán*, amelyen 64 négyzetalakú idom van fölűnterve: váltakozva 32 világos színű és 32 sötét színű négyzet. Ezeket régebben (mér-tani szempontból „logikátlanul”) *kockának* nevezték. Most a *mező* elnevezés használatos.

A játék kezdetekor 16 világos figura, hivatalosan *báb* áll szemben 16 sötét figurával, *bábbal*. Régebben járatos volt (olykor ma is hallható) a *világos* helyett a *fehér*, a *sötét* helyett a *fekete* megjelölése. Sakknyelvi sajátosság, hogy a főnévként használt *világos* és *sötét* szó elé általában nem teszik ki a határozott névelőt. Például: „*Világos* erélyesen vezeti a támadást”; „*Sötét* jól védekezik”.

A sakkozás régiségét mutatja, hogy a sereg, a haderő legfontosabb személye a *király*, aki valaha maga vezette az ütközetet. A játék neve is erre utal, hiszen a *sakk* a királyt jelentő *sah* szóból ered.

A királyt persze védeni kell az ellenség támadásaival szemben. Ezért áll mellette a *vezér* (mint Hunyadi is Ulászló mellett Várnánál, vagy Lajos király mellett Tomori a mohácsi csatában). Másik oldalról a *futó*, a *királyfutó* biztosítja a meglepetés ellen. A *királyfutótól* és a *vezérfutótól* jobbra, illetve balra helyezkedik el a *lovasság*, sakknyelven: a *huszár*; a *huszároktól* jobbra-balra a *bástya*. A *bástya* neve és szerepe is a

játék régisége mellett tanúskodik. A szorongatott sereg királya bevonult a *bástyával* védett erődítmény falai mögé. Ennek a visszavonulásnak emlékét őrzi az úgynevezett *sáncolás*, amikor a *király* helyet cserél a *bástyával*, hogy minél biztonságosabb helyre kerüljön. A sereg legfőbb személyeit és csapatrészeit oltalmazza az előretolt *gyalogság*. Ebben a sorban egy-egy bábnak *gyalog* a neve.

Régebben más elnevezések is voltak divatban. Maróczy nagymesterünk *toronynak* nevezte a *bástyát*, *lövésznek* a *futót*, *bakának* a *gyalogot*. Laikusoknál napjainkig megmaradt néhány németből átvett elnevezés: *vezér* helyett *királyné* (Dahme), *gyalog* helyett *paraszt* (Bauer). A lófejjel ábrázolt *huszárt* régen *lónak* (*lovacskának*) is hívták. Ennek maradványa a ma is használatos *lóugrás* szerint kifejezés.

A sakk a lovagias mérkőzés szabályaiból is megőrzött egyet s más. A *sakk!* szóval kell jelezni az ellenfélnek, hogy királya veszélybe került: *ütésben* áll. A *sakk!* figyelmeztetés párja a *vezér* veszélyes helyzetét jelző *sekk!*; ennek bemondása azonban nem kötelező, nem szokásos. A lovagiasság jegyében lehetséges az *örökös sakk*, amikor a már-már vesztesre álló fél döntetlent érhet el, ha az erősebb fél királya a sakkadás elől semmilyen módon nem tud kimenekülni.

Ugyancsak a gyöngébb felet védi lovagiasan a *patt*-szabály, mely szerint döntetlen a játék, ha a király nem „áll sakkban”, vagyis nincs *ütésben*, de bárhová lépne, mindenképpen *ütésbe* kerülne. A vesztesre álló fél igen sokszor a *patthelyzet* elérésére törekszik. Ez a kifejezés a köznyelvben azt jelenti, hogy egyik érdekelt fél sem tud mit kezdeni.

A lovagi tornával összhangban a játék akkor is döntetlenül, *remivel* végződik, ha mindkét fél annyira ki van merülve, hogy megmaradt csekély erejével nem tudja a másikat legyőzni. Ugyancsak „öldöklés” nélkül fejeződik be a mérkőzés, ha az egyik fél *feladja* a reménytelen küzdelmet. És természetesen akkor is, ha valamelyik király a sakkadás elől nem menekülhet. Ilyenkor szoktuk mondani, hogy: *sakk-matt* vagy csak egyszerűen: *matt*.

Hont László

A doktori cím használatához

A feleség által használt doktori cím jogosságát illetően szeretném kiegészíteni az 1984. évi 2. számban közölt írást. Családjogi törvényünk kimondja: „A feleség házasságkötés után választása szerint: a) a férje teljes nevét viseli a házasságra utaló toldással, amelyhez a maga teljes nevét hozzákapszolja, vagy b) a férje családi nevét viseli a házasságra utaló toldással, és ehhez a maga teljes nevét hozzákapszolja, vagy c) férje családi nevéhez hozzákapszolja a saját utónevét, vagy d) kizárólag a maga teljes nevét viseli.”

A feleségek csak az első két esetben használhatják a doktori címet, az utóbbi kettőben nem. A kissé bonyolultnak látszó jogi szabályozást a következő példával kívánom szemléletessé tenni. Ha jelen sorok írója házasságot kötne egy

Réz Katalin nevű hajadonnal, akkor felesége lehetne: dr. Varga Péterné, dr. Vargáné Réz Katalin, de nem lehet dr. Varga Katalin vagy dr. Réz Katalin, kivéve ha saját maga is jogosult a doktori cím használatára.

Ha a feleség doktor, a férj viszont nem, akkor az asszony a doktori címet a férje családi neve után használja. Például: Varga Péterné dr., Vargáné dr. Réz Katalin. Napjainkban nem ritka az sem, hogy a doktorált nők férjhezmenetelük után is kizárólag a maguk teljes nevét viselik. Érdekes megfigyelni, hogy a jogászok általában az első két megoldást, az orvosnők pedig az utóbbit választják, még akkor is, ha férjük után jogosultak volnának a dr.-re.

Varga Péter jogász,
Budapest

Az idéző mondat hanglejtése

Hivatásos rádióbemondóként, tehát a „megvádoltak” közül – bár csak a magam nevében – mondom el gondolataimat, melyeket Glatz Györgynének „Lezárhatjuk a befejezhetlent?” (helyesbítve: „...a befejezetlent” – a rovatszerk.) címmel a 2. számban megjelent levele ébresztett bennem.

A rádió híradásaiban naponta akár tucatszámra is előfordulhatnak olyan mondatok, amelyekben egy rövid hivatkozás után kijelentés, vélekedés, ítélet stb. következik, nem szó szerinti idézetként. Például: „A külügyminiszter a tárgyalásokról kijelentette: azok hasznosak voltak”; vagy: „A képviselő elmondta, véleménye szerint a panasztevőnek igaza volt”. És így tovább.

A levélíró számára már-már új szabálynak tűnik – mert oly nagy rendszerességgel hallható „szinte valamennyi bemondó, hírfelolvasó szájából” –, hogy az ilyen típusú mondatok felolvasásakor a nyelvtanilag befejezetlen első részmondat után szabályosan „pontot tesznek”, azaz a mondatnak ennél a résznél a hangot pontmélységgig eresztik, utána rövid szünet következik, mint az új mondatok indítása előtt általában, majd a következő mondatrészletet az indítómagasságról folytatják.

Ezeknek az idéző mondatoknak a leírt módon való előadását *hibának* tartom, s magam, ha csak lehetséges, kerülöm az alkalmazását.

Azok a rádióhallgatók, akik

hosszú ideje kritikus füllel figyelik a műsorokat, észrevehették, hogy az elmúlt másfél-két évtizedben megváltozott a Magyar Rádióban a műsorkészítés technológiája. Korábban szinte kizárólag csak bemondók és képzett színészek közül válogatott felolvasók szólaltak meg a mikrofon előtt; napjainkban viszont a több százat is eléri azoknak a száma, akik riporteri, műsorvezetői, felolvasó szerzői vagy egyéb minőségben rendszeresen mikrofon elé kerülnek. Azt is mondhatnánk: több száz embernek az lett a szakmája – vagy szakmájának része –, hogy a mikrofon nyilvánossága előtt mondja el gondolatait; de úgy, hogy ennek a mesterségnek még az alapjait sem tanulja meg.

Úgy vélem, a szakmai alapkognak ez a közös és tömeges meg nem tanulása egy igen érdekes (bár semmiképp sem hasznos) jelenséget hozott létre. A megszólalók nagy többsége olyan, ma már egységesnek nevezhető beszédmódot használ, olyan „stílust” hozott létre, amelyben hemzsegek a hangvételi, hangzóformálási, hangsúlyozási (értelmezési), dallamvezetési és egyéb hibák. Közülük egyik-másik annyira közös tulajdona a megszólalóknak, hogy már *tipushibának* nevezhető.

A tipushibák között is különösen elterjedt az a fajta, melyben az előadó a hangzó beszédnek értelmet adó szüneteket vagy összekapcsolásokat, a mondat dallamivének

az értelmezést segítő vezetését hibásan, a mondandó logikájával ellentétesen alkalmazza.

A most vizsgált jelenség is tipushiba. (Glatz Györgyné így írja: „ma már minden bemondó és felolvasó így hangsúlyozza”.) Szerintem ez a mondat dallamivének helytelen vezetéséből, a mondatrészletek hibás tagolásából származik. S ne higgyük, hogy itt csupán nyelvi szépséghibáról van szó, egy iskolás nyelvtani szabály megsértéséről, aminek nem is érdemes túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani!

E rövidke cikk nem nyújt lehetőséget arra, hogy a *beszédet hallgató* ember tudatában lezajló bonyolult folyamatokat akár csak vázlatában is leírjuk. Annyit mégis el kell mondani, hogy a hangzó szöveg megértésének – sok egyéb között – az egyik feltétele az a képesség, amellyel a tudat logikai rendbe szedi az elhangzott, az éppen hangzó és a máris következő szövegrészeket.

Ezt az igen bonyolult feladatot a tudatnak a szövegfi-

gyelés közben villámsebességgel működő előre- s ugyanakkor visszacsatoló mechanizmusa végzi. A hangzó szöveg néhány eleme pedig *fontos segítséget* nyújt ahhoz, hogy a tudat összeállíthassa a szöveg logikai rendjét. Ezek közül az egyik legfontosabb a helyesen vezetett dallamív, amely néhány tizedmásodperccel az elhangzás előtt már jelzi (vagy jelezheti), hogy a tudatnak előre- vagy visszacsatolást kell-e majd elvégeznie.

A felrótt hiba ebben a logikai rendezésben okozhat zavart. Vizsgálataim során megfigyeltem, hogy a hallgató tudatának úgynevezett redundanciaturó képessége azért megfejti ezt a részt e hiba ellenére is; de a megzavart előre- és visszacsatoló mechanizmus a következő gondolatfüzéreket már nem képes megfejteni, így a gondolatláncból több szem is kiveshet.

S ez még csak a tipushibák egyike volt! Képzeliük el azt a zavart, amelyet az összes hiba együttesen okoz!

Horváth Lajos

Lezárhatjuk?

Úgy látom: a Glatz Györgyné felvetette hanglejtésforma kérdése csupán tünet. Mélyén valami olyat érzek, amit Hadrovics László vetett fel: hogy főmondat és mellékmondat viszonyában mi a „fő” és mi a „mellék”. Az-e, ami idézetként a mellékmondatba kerül, vagy ami a főmondatban áll?

A rádió és tévé hiranyagában elég gyakran a *hír* a fontos, vagyis az, amit idéznek, amit valaki mondott, nyilatkozott. Ezt (amit Hadrovics László a „fő”-nek

ítélt) a hírszerkesztők nem akarják alárendelni, mellékmondatosítani. Ezért kezdenek igen gyakran magával a *hír*-rel (szakszóval: a *lead*-del), s csak annak elhangzása után hozzák a – most már inkább csak tájékoztató (esetleg kifejtő) szerepű – idéző mondatot. Például:

Aki január elsejétől titkolja el jövedelmét, az 20–50 százalék mértékig felemelt adót fizet – zárta le tájékoztatását az adó- és illetékhivatal vezetője.

Ezt persze csak olyan hírrel le-

het megtenni, amelyik akkor sem érthető félre, ha a hallgatónak fogalma sincs a nyilatkozó személyéről, státusáról stb.; ha tehát a hír *kommunikatív beépítése* nem fontos, nem minősíti a hírt, inkább csak azért van ott, hogy a forrást jelezze. Íme:

Spanyolország – Ausztria példáját követve – javítani, erősíteni akarja kapcsolatait a kelet-európai szocialista országokkal – jelentette be Fernando Moran spanyol külügyminiszter az MTI bécsi tudósítójának kérdésére.

A hírek egy része azonban (politikaiak, diplomáciaiak) olyan, hogy a kommunikációs beépítés informatív is van olyan fontos, mint a hír maga. Ilyenkor idéző mondat (illetőleg ilyen szerepű szövegrésszel) kell bevezetni a hírt, hiszen nem mindegy, hogy azt a TASZSZ vagy az AP jelenti-e. – Egyet, mintául:

Pénteki kommentárjában a Pravda megállapította: George Shultz amerikai külügyminiszter legutóbbi közép- és latin-amerikai körútja arról tanúskodik, hogy az Egyesült Államok fő célja feltartóztatni a térségben a haladó jellegű szociális és politikai változásokat. (MTI)

Nem „mellékes” a főmondat az ilyenekben sem:

A nicaragui küldöttség vezetője... kijelentette: Scoon fő kormányzó nem tekinthető a törvényes hatalom képviselőjének Grenadán...

Itt kezdődik a vitánkbeli hangjelentéskérdés. Ha az idéző mondat nem csupán idéz, hanem önmagában is jelentősége van, megérthető, hogy a hírolvasó lezárja a hanglejtését. Megteheti, mert a néző-hallgató már tudja, hogy hír következik; maga a hír viszont így – főként, ha terjedelmes – „feljöhet” a kommunikáció szintjére, s nem válik pusztán mellékmondatává az idéző mondatnak.

Valami ilyen okát sejtem a rádió és a tévé hírolvasó gyakorlatának, s ezt meg is tudom érteni. Másként hat viszont ez olyankor, ha az idéző mondatnak nincs különös jelentősége (azaz csupán idéző szerepe van); mint itt:

Az ülés záró részében többen megfogalmazták: ...

A tévesz ágazatvezetője kijelentette: ...

Az ilyen esetekben az idéző mondat hanglejtésének lezárása (különösen rövid idézet előtt) funkciótlan, modoros, s méltán bosszantja a hallgatót.

Fontos szerepet játszhat a hanglejtés kérdésében az idéző és az idézett mondat hosszúsági arányából kialakuló ritmus is. Ez azonban már klasszikus téma, közismert szakirodalommal. (Lásd pl.: Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Tankönyvkiadó, 1967. 54, 199, 258.)

B. Fejes Katalin

Rongyos Csárda is lehet

Fővárosunk utcáit róva megszomjajztunk, és egy *butikot* jelző nyíl irányában haladva rábukkantunk a kis boltra. Kívül cégtáblára akasztott, különleges farmernadrágokat lóbált a szél, a benti társalgásból egyetlen szó értelmét fogtuk föl: 'pálinka'. „Úgy látszik, itt is be van vezetve az árukapcsolás. Egy divatos farmerbe bújva mindjárt ihatunk egy jó hideg fröccsöt” – mondom a fiamnak. A következő pillanatban egy kackiás öregúr csörtet ki a parányi üzletből, majd visszafordul: „Aztán ne feledd! Hé! Órakor. No, pá, Linka!”

„Pá, Linka!” – mondtuk mi is, és pá, kisfröccs! Ez hát nem igazi butik. Szomjasan bandukoltunk tovább, és eszembe jutott a mi utcánkban az a jó divatárubolt, melynek cégtábláján bizalmas

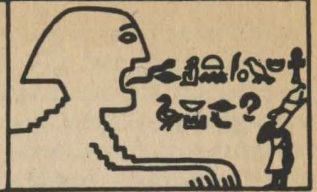
hangú közlés: *Ruciböngészde* csalogatja a vásárlókat. Nem *butik*, nem *shop* – *ruciböngészde*. Ehhez hasonló nevekkal lehetne a butik megjelölést helyettesíteni. Például ilyenekkel: Pulcsiparádé, Farmerbörze, Pantallózó, Cuccbóklászó, Blúzbaráz, Módikuckó, Szoknyakirály.

Mikor végre találtunk egy szomjoltó csárdát, fölfrissülve arra is találtam megoldást, hogy aki továbbra is ragaszkodik a butikághoz, mitévő legyen. Írja ki a cégtáblára: *Rongyos Csárda*. És ha – miként a nótában – két oldalon van ajtó, a magas rongyarak miatti lázadás esetén kimenekülhet a hátsó kijáraton.

Rézné Lesz Gabriella

(Hozzászólás a Postaládához, 1984. 1. szám)

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Mindenekelőtt az 1984. évi 1. számunkban közölt rejtvények megfejtését közöljük.

I. Felemás szólások. 1. Alszik, mint a bunda (mormota, tej) – Okos, mint a tavalyi kos 2. Elveti a sulykot – Csapja a szelet 3. Emberére akad – Elevenjére tapint 4. Hegyezi a fülét – Letette (élére rakja, fogához veri) a garast 5. Kihúzzák alóla a talajt (gyékényt) – Otthagytja (feni rá) a fogát 6. Megnő a szarva (taraja) – Kilóg a lóláb 7. Rossz fát tesz a tűzre – Nem esett a feje lágýára 8. Rosszul áll a szénája – Kifelé áll a szekere rúdja

II. Oda-vissza ugyanaz! 1. Setétes 2. Nemezemen 3. Rókaór 4. Nászán 5. Öreverő 6. Levével 7. Integetni 8. Kanászának 9. Kenderednek 10. Erényére

III. Intarzia-állatkert. 1. Sas 2. Borz 3. Úrge 4. Fecske 5. Evet (öz) 6. Moly 7. Hód 8. Szű 9. Egér 10. Csibe 11. Szárca 12. Pele

IV. Banánmondatok. 1. A pad tapadt 2. E ser keserű 3. A por szapora 4. E rege tereget 5. Emé tő temetői 6. Itt e ritter 7. A varga csavargat 8. E tél metélt

V. Gárdonyi a nyelvről. A hangsúlyos szó a mondatban maga mellett szereti látni csikáját: az igét.

A rejtvényeket helyesen megfejtő olvasóink közül a következők nyertek száz-száz forint értékű könyvtalványt: Dávid Istvánné, Sátoraljaújhely, Fejes István u. 3. (3980); Dohor Magdolna, Battonya, Köztársaság u. 52. (5830); özv. Donászi Gyuláné, Budapest, Benczúr u. 39/a (1068); a Landler Jenő Szakközépiskola anyanyelvi köre, Debrecen, Tanács u. 3. (4029); Rózsahegyi Tiborné, Budapest, Budafoki út 20. (1111); Suba András, Budapest, Batthyány u. 32. I. 1. (1015); Szigetvári Ferencné, Balatonfenyves, Petőfi u. 119. (8646); Till Jánosné, Pincehely, József Attila u. 14. (7084); Wehmann Ilona, Szekszárd, Pollack Mihály ltp. A/2 (7100); Zsákó Erzsébet, Románia, Cluj-Napoca, str. Măcinului 16.

A Pontozó új feladatai

I. Végtelenítés. A játékos cím arra utal, hogy a magyar nyelvben számos olyan szó van, amely „végtelenítve”, azaz utolsó betűje (vagy betűjegye) nélkül is értelmes marad. Például:

PÁHOLY mínusz Y = páhol;
SZÉNA mínusz A = szén;
HEGEDŰ mínusz Ű = heged.

Hasonló szavakat fejthet meg meghatározásainkból. Ha az öt szót egymás alá írja, utolsó betűiket pedig lenyesi, a maradék öt értelmű szó lesz. Ha a levágott betűket összeolvassa, egy újabb értelmes szót kap, s ha ennek utolsó betűjét is eltünteteti, a maradék ismét egy értelmes szó. Ezt az utóbbi négybetűs szót tessék végső megfejtésként beküldeni! (A helyes megoldásért 15 pont jár.)

1. A hegy levét dicséző lírai költemény:
2. Varjúféle madár (corvus monedula):
3. Veszedelem (fék és harang is van ilyen):
4. A hajadonok fejéke a régi magyar viseletben:
5. Lehet karmolás nyoma, lehet művészi alkotás:

II. Szinonimák – egy hangra! A nyelvi műveltséghez az is hozzátartozik, hogy egy-egy fogalomra lehetőleg minél több szavunk legyen, vagyis hogy otthonosan mozogjunk a szinonimák világában. E rejtvényünkben minden megadott szóra csupán egyetlen rokon értelmű megfelelőt kell találniuk, de olyat, amelyben csak egy fajta magánhangzó van: a rövid *o*. Ha megfejtésük helyes, akkor a beírt szinonimák kezdőbetűiből felülről lefelé haladva egy sikeres kisregény címe olvasható ki. Mi a regény címe, s ki a szerzője? (Megfejtése 16 pont.)

1. Nehezék:
2. Óhitű:
3. Gyehenna:
4. Csúcs:
5. Vesztegel:
6. Nyalánk:
7. Gyógyít:
8. Ágybetét:

III. Vontató vén tetű. Címadó példánk meghatározása ez lehetne: terhet maga után húzó, nagyon öreg élősködő rovar. Mint e példa mutatja, megfejtőinknek a következőkben olyan tréfás szókapcsolatokra kell rátalálniuk, amelyekben egy bizonyos mássalhangzósor kétszer egymás után szerepel, de a mássalhangzók közeit kitöltő magánhangzók nem azonosak, s az egymásra „kancsalul” rimelő szavak határai is más-más helyen vannak. Minden jól megfejtett szókapcsolat jutalma 3 pont, összesen tehát 18 pontot lehet szerezni.

1. Nagyra nőtt konyhakerti növényt a földből kiemel
2. Veszteséget szenvedett agg gubbasztott
3. Öntelt énekem babona
4. Tetőfedőmester szegényes testtartása
5. Sárgászöld madár személyére
6. Trikónk a bébiruhadarab

IV. Neves szólások. Jó néhány olyan szólást ismerünk, amelyben valamilyen férfi vagy női utónév is található. Akinek például megvan a magához való esze, arra azt szokták mondani: *Tudja Pál, mit kasszál*. Az itt következő meghatározások mindegyike helyett kérünk egy-egy általánosan ismert „neves” szólást! (Megfejtése szólásonként 3 pont.)

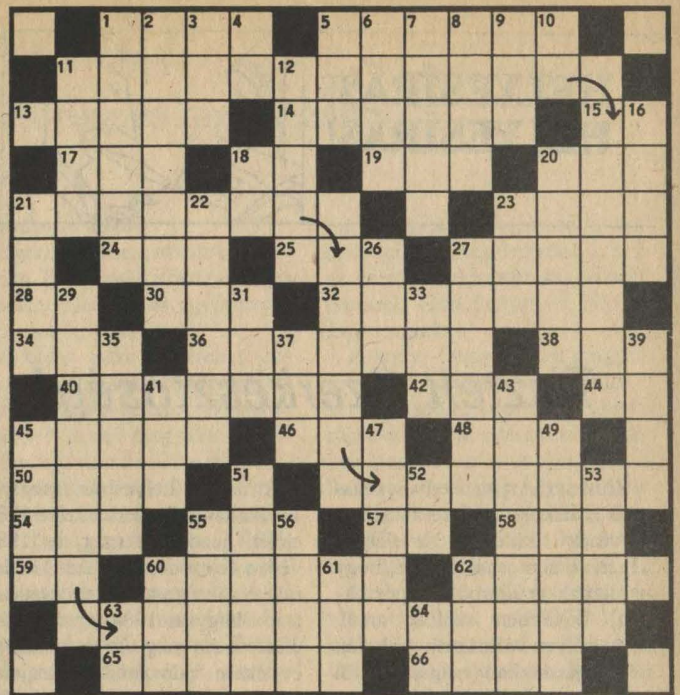
1. Jó sora van.
2. Nagyon lassan készül el valami.
3. Nagyon távoli rokonok.
4. Fűhöz-fához kapkod.
5. Szórakozottan járkál, kószál.
6. Jobblétre szenderült.

V. Déry Tibor a nyelvről. A kilencven évvel ezelőtt született kiváló írónak, a Kossuth-díjas Déry Tibornak megállapítását idézzük keresztrejtvényünk vízszintes 11., 21. és függőleges 29. számú sorában. Ezt tessék beküldeni! (Megfejtése 25 pont.)

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 92 pont. A sorolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 80 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1984. november 15-ig kell beküldeni a szerkesztőség címére. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Minden olvasónak eredményes fejtörést, jó szórakozást kívánnak a közreadott rejtvények szerzői:

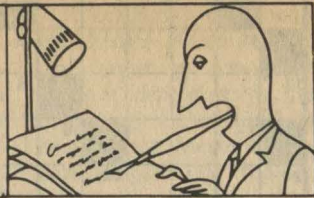
Borbély Károly (V.)
Felde Györgyi (III.)
Grétsy László (II.)
Kun Erzsébet (I.)
Rózsa Ibolya (IV.)

Írta: Déry Tibor

VÍZSZINTES: 1. Görög előszó vagy magyar becenév. 5. Ritkább női név. 11. *A megállapítás első része (zárt betű: Y)*. 13. Arról a helyről. 14. Szemfülesen, nyitott szemmel. 15. Oda-vissza olvasva: női név. 17. Rag is, községnev is. 18. Továbbá. 19. Egyiptomi folyó német neve. 20. „...pásztorok királya” (János vitéz dala). 21. *A megállapítás második része (zárt betűk: T, R)*. 23. Levegő, névelővel. 24. A jód és az irídium vegyjele. 25. ...-Hollo (olimpiai bajnok finn futó). 27. Névadás, irodalmias változatban. 28. Az einsteinium vegyjele. 30. Lóbetegség. 32. Lirai költemények. 34. Fantasztikus regények lengyel írója. 36. Római reneszánsz szobrász, Mátyás király udvarában is dolgozott. 38. Zsírban pirul. 40. Erősen lejtő hegyoldal. 42. Vannak, angolul. 44. Olasz névelő. 45. Sűrű, kusza növényzet. 46. Be kell kötözni. 48. A római légiók kisebb egysége volt. 50. A győztesek jutalma. 54. Fekete István regénye. 55. Vas megyei község. 57. Santa ... (argentin város). 58. Kortyoló. 59. Szeszben kettő van! 60. Nagy fegyveres sereg. 62. Ritka női név. 65. Vörösmarty költeménye. 66. ... Harte (amerikai realista író volt).

FÜGGŐLEGES: 1. Vietnami hegység régebbi neve (...-hegység). 2. Ide-oda mozog a bicska pengéje (tájszó). 3. Tíz, angolul. 4. Római 49-es. 5. Neves költő, műfordító (Zsuzsa). 6. ... Martin (Jack London önéletrajzi műve). 7. Palotai író utóneve (1904–1983). 8. Magasra tart. 9. Mongol uralkodói cím volt. 10. Mint a 15. sz. sor. 11. Idegen női név. 12. Somogy megyei község lakója. 16. A hazai kabaré kiemelkedő alakja volt (Endre). 18. Gyomor és inség előszava is lehet. 20. Régi eredetű férfinév. 21. Mohón eszik. 22. Származás, kiindulás. 23. Vonatkozó névmás. 26. Joskar-... (szovjet város). 27. Gyors lábú kutyák. 29. *A megállapítás harmadik, befejező része (zárt betű: A)*. 31. Sereg. 33. Görög betű. 35. József Attila-díjas költő (András). 37. Vadász rejtekhelye. 39. László, becézve. 41. Vissza: középkori arab nép. 43. A kezdeti szakaszban. 45. Európai főváros magyar neve. 47. Gyümölcsöt télire elrak. 49. A karácsonyt megelőző négy hét vallási neve. 51. Spanyol kikötőváros. 52. Vas megyei község. 53. Ismert bohózatíró volt (Károly). 55. Női név rövid alakja. 56. Idegen szavak előtagjaként jelentése: óriási. 60. Ideszállít. 61. Tanács, németül. 62. Svájci folyó. 63. Grammsúly, rövid. 64. Angol autójel.

Tisztelt Szerkesztőség!

Zimányi Árpád kedves olvasónk (Miskolc) írja szerkesztőségünknek küldött levelében: „Igen sajnálatosnak tartom, hogy napilapok (különböző riportokban) bővebben szóltak arról, hogy milyen változások várhatók helyesírásunkban (még a témától igazán messze álló Hétfői Hírekre is gondolok), s a nyelvi ismeretterjesztés szaklapja adós ezzel. Pedig nemcsak egyszerű tájékoztatásról lenne szó: az esetleges változásokat át kell ültetni a köztudatba, meg kell ismertetni velük a nagyközönséget, elfogadtatni, megszokottá kell tenni ahhoz, hogy széles körben, tudatosan alkalmazhassák az újat. S ez a tájékoztatás nem maradhat az utolsó percre, hiszen a befogadáshoz időre van szükség. Másrészt pedig (a késés ellenére) eltelt immár 4-5 év a szabályzat szerkesztésének kezdetétől, így ha a végeredmény nem született is meg, de bizonyos kérdések nyilván eldőlték. Az utóbbiakról szóló híradást hiányolom a lapból.”

A magyar helyesírás szabályai 11. kiadásának szerkesztése 1981 elején kezdődött meg, és 1983 végén fejeződött be. Az Akadémia elnöksége a közrebocsátásra a jóváhagyást 1984. április 24-i ülésén adta meg. Az új kiadás ez év őszén valószínűleg megjelenik. Természetesen gondoskodni fogunk alapos ismertetéséről, de nem csak az „újdonosságokra” irányítva a figyelmet: módosítás az eddigiekhez képest – miként ez az eddigi tájékoztató nyilatkozatokból kitűnhetett – igen kevés lesz. (Az egyetlen lényeges változásról, a *bo-dza*, *mene-dzser* típusú elválasztásról bőven volt szó lapunkban; vö. pl. A per eldőlt. 1984. 1. sz.) Ezeknél jóval fontosabb a 11. kiadásban a szabályok új rendszerezése, megfogalmazásuknak a nyelvtudomány mai felfogásához igazított módja, friss példaanyagok stb. Törekedni fogunk olvasóink érdeklődésének minél teljesebb kielégítésére.

Fábián Pál

Mégis óvoda

Az Édes Anyanyelvünk 1984. évi 1. számában megjelent „Óvjuk-e tovább az óvodát?” című vitaindító írásomhoz hatan szövegezték hozzá.

Hárman (Stejskál Béláné, Budapest; Zimányi Árpád, Miskolc; Pásztor Emil, Eger) feltétlenül ragaszkodnak az *óvoda* írásmódhoz.

Stejskál Béláné szerint a gyerekeket utánozzuk, amikor a gyermeknyelvi *ovi*-hoz hasonlóan az *óvodá*-ban is rövid *o-t* ejtünk. De: „Ami jól áll a gyerekeknek, nem feltétlenül jó a felnőtteknek... [az *óvoda*] intelligensebbnek is hangzik a nyelvhagyomány alapján. ... Kiejtési hibáin-

kat nem szabad a helyesírásban rögzítenünk, ez torzulásra vezet. Sőt inkább a helyesírás segítse a jó kiejtést.”

Zimányi Árpád nem tartja indokoltnak, hogy éppen csak az *óvodá*-t írjuk röviden. Sürgezőbbnek látja néhány ugyancsak röviden ejtett szó (*színész*, *színház*) írásmódjának megváltoztatását. Véleménye szerint, ha mindenképpen figyelembe akarunk venni a kiejtést, akkor az *óvó néni*-t is *óvó néni*-nek kellene írni, hiszen általános az ilyen ejtése. Levele végén megállapítja: „nehéz meghúzni azt a határvonalat, amikor is a kiejtés megváltozását követnie kell az írásmód-

nak. A magyar helyesírásban a kiejtés elvének elsődlegessége azt jelentheti, hogy a művelt köznyelv beszédmódja az irányadó. Igaza van a változtatást követelőknek, igaza van a hagyománytisztelőknek. Én az utóbbiak közé tartozom.”

Pásztor Emil főiskolai docens arról számol be, hogy az egri tanárképző főiskolán három tanulócsoporthoz közvéleménykutatást végzett. Hallgatói 12 : 2, 11 : 2, 13 : 11 arányban az *óvoda* mellett szavaztak. Szerinte „a szónak *ovoda* alakban való ejtése egyébként korántsem általános: bár a hétköznapi ejtésben gyakoribb az *ovoda*, az igényesebb ejtésben az *óvoda* forma használatos”.

Három levélírónk (Szathmári Antalné, Budapest; Harcsa Tiborné, Nyíregyháza; G. Török Ildikó, Sopron) örömmel üdvözlölné az *ovoda* írásmódot.

Szathmári Antalné ny. tanárnő elfogadja a cikkben említett érveket, s úgy véli: „Bizony a gyermeknyelvi *ovi* jó nyelvérzéken alapszik, s a kicsik kedves szavát vegyük irányadónak. Ahogy az *ír-ból iroda* lehet, az *óv-ból* természetes az *ovoda*. Nem szorul ez a kérdés további magyarázatra, az *óvónő*, *óvó néni* és képzőjük hosszú, az *ovoda* épülete és eszközei viszont rövid *o-t* kívánnak *ovodai* megnevezéssel.”

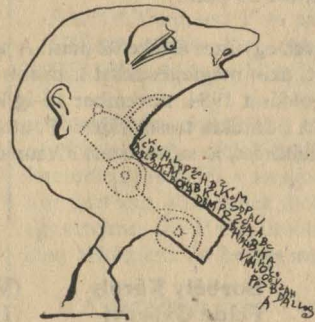
Harcsa Tiborné vezető óvónő munkatársai nevében is bevallja, hogy az *óvodá*-t „magunk között is csak írjuk hosszú *ó*-val, de már réges-régen nem ejtjük úgy. Majd Kodály Zoltán Zene az óvodában [!] című kisebb lélegzetű írásából (Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1958. 30. o.) idézi a következőket: „Hogy miért írok *ovodát* *óvoda* helyett? *Úszni: uszoda, írni: iroda, vívni: vívoda* (Jókai), és ezek mintájára: *bizni: bizalom, birni: birodalom, fúr: fu-*

rakodik, fűz: fűzet ... fú: fuvola stb.”

G. Török Ildikó óvónőképző intézeti adjunktus szintén Kodály Zoltánra hivatkozik, s gazdag példaanyaggal bizonyítja, hogy Kodály már 1941-ben következetesen *ovodá*-t írt. G. Török Ildikó Forrai Katalin zenepedagógusnak Így láttuk Kodályt című visszaemlékezéséből, valamint Gács Mariann újságíró-nőnek Kodály Zoltánnal készített interjújából idéz egyéb példákat is, melyekben az *óvoda* (valószínűleg Kodály hatására) mindig rövid változatban található. Tapasztalata szerint az óvónők képzés hallgatók kiejtésében az *ovoda* az általános, de írásukban is nagyon sok az ingadozás. Szerinte a rövid ejtés mód használata az *ovoda* írásmódot kívánja.

Teljesen függetlenül a vitaindító cikktől az *ovoda* mellett foglalt állást Szepesy Gyula (Magánhangzóink időtartamáról) és Deme László is (Miért „veszélyben” és miért „ismét”?) szintén az Édes Anyanyelvünk 1984. évi 1. számában (11-12. oldal). – Szepesy Gyula ezt írja: „Vajon ki ejti *ó*-val az *óvodát* és *ó*-vel a *bölcsődét*? Ejtésük általánosan: *ovoda, bölcsöde. Óv ide, óv oda*, az emberek erről nem vesznek tudomást.” – Deme László a nyelvi rendszer oldaláról közelíti meg a kérdést: „Az *óvoda* ... szerintem is lehetne *o*-val. Nem azért, mert sokan így ejtik, hanem mert a hosszú tőhangot főleg az előhangzó nélküli *-da* tartja meg, mint *járda, csúszda*; az előhangzó *-oda* rövidíti: *iroda, uszoda*. Azaz itt sem a közszokás, hanem a rendszer adna alapot a rövid írásra.”

A Helyesírási Bizottság (a készülő új szabályzat szójegyzékének lezárásakor) megvitatta az *óvoda* – *ovoda* kérdéskört is. Mérlegelve a vitaindító cikkben és a fentiekben felsorakoztatott érveket, az *óvoda* írásmód megtartása mellett döntött. a) Az *ovoda* ejtés nem annyira általános, hogy ez a rövid szókezdő magánhangzót feltétlenül indokolná. b) Bizonyosra vehető, hogy a rövid írás károsan hatna az *óvónő*, *óvó néni* stb. kiejtésére és írására. c) A szó keletkezése óta tartó hagyománynak a megtörése egy ilyen gyakori szó esetében különösképpen megfontolandó: valószínűleg igen sokan nem értenének vele egyet, kényelmetlenségekkel járó gyakorlati intézkedéseket (táblacseréket, pecsétcseréket stb.) is megkívánna.

Dallos képesszótára
SÓDER

Keszler Borbála

Arisztotelész: Rétorika

Fordította: Adamik Tamás.
Gondolat, 1981.

Manapság gyakran halljuk a panaszt: az emberek, különösen a fiatalok, nem tudnak összefüggően, értelmesen, világosan beszélni. Szépen pedig vajmi kevesen. A beszédnek s ezzel együtt a nyelvnek a művelése már az ókorban foglalkoztatta az embereket. Némelyek oktatták a beszéd művészetét, mások könyvet írtak róla.

Arisztotelész, aki egy ideig Nagy Sándor nevelője volt, tanácsokat írt a szónoki beszédéről, Rétorika címmel. Könyvét ma is haszonnal forgathatják szónokok, előadók, de a hírlapírók, esszéírók is. Különösen a III. „könyvet”, vagyis részt, amely a stílus kérdéseit tárgyalja. Ilyen

gyakorlatias tanácsokat olvashatunk itt, egyebek között: „Beszédünk ne mesterkéltségre, hanem természetesen legyen”; „Tájszavakat és új képzésű szavakat csak ritkán használjunk”; „Nevükön nevezzük a dolgokat, ne pedig körülírjuk”; „Ne alkalmazzunk kétértelmű kifejezéseket”. A Rétorika ezzel a hatással fordult a fejlődés felé: „Szóltam, meghallgattatok, értitek, ítéltetek.”

A fordítónak régmúlt dolgokat, helyzeteket, konfliktusokat kellett érthetővé, világossá tenni a mai olvasó számára. Adamik Tamás sikeresen oldotta meg ezt a feladatot.

Szepsy Gyula

Vigh Árpád:

Retorika és történelem

Gondolat, 1981.

Világszerte reneszánszát éli a retorika. E tudománytörténetileg is érdekes jelenségnek egyik eredménye a fenti könyv.

A könyv retorikatörténeti bevezetője a szónoklás tudományának és művészetének kezdeteit tárja föl. A mű tárgyalási részében a magyar szónoklás elméletének és gyakorlatának történetét mutatja be. Ez a nagyívű áttekintés a munka igazi érdeme. Különösen érdekes az a rész, amelyben az önálló magyar retorika megszületésének társadalmi és történelmi okait elemzi. Ennek ellenére igazában csak a megélénkült reformkori közélet adott tág teret a politikai szónoklás gyakorlására. Ebben a korban joggal fogalmazta meg Kölcsey, hogy „az ékesszólás s minden, ami erre megkívántatik, oly szükség, mi nélkül közdolgokban részt vevő polgár közvetlen nem hat”. A szónoklás gyakorlatának

fölpezsdülése szükségessé tette a tudományos megalapozást is. Ezt az igényt elégítették ki Balogh Sámuel, Gáti István és Bitnitz Lajos munkái.

A könyv végigkíséri a magyar retorika történetének mintegy két évszázadát, a reformkori kivirágzástól, majd a kiegyezés korának parlamenti szónoklataitól a fasiszta demagógia gyakorlatán és „elméletén” keresztül egészen napjaink demokratikus közéletének műfaji sokszínűségéig.

Vigh Árpád könyvét nemcsak a retorika iránt érdeklődők forgathatják haszonnal. A benne fölhalmozott hatalmas ismeretanyag irodalomtörténeti, stilisztikai és nyelvészeti szempontból is érdekes, éppen azért, hogy a szerző biztos kézzel mutat rá az egyes tudományterületek átfedéseire, kölcsönös, néha nagyon termékeny kapcsolatára.

Huszár Ágnes

Mocskos szájjal nemes lélek?

BESZÉLGETÉS DR. ERŐSS PÁLLAL, AZ
IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM
OSZTÁLYVEZETŐJÉVEL

– *Mindannyian tapasztaljuk, túl sok a káromkodás, túl sok a mocskos beszéd napjainkban. Ha már a jó ízlés nem, talán a törvénytisztélet gátat szabhatna ennek. Úgy hallottam, van egy törvényerejű rendeletünk, amely szerint a trágár szavak használata büntetendő cselekmény.*

– Sajnos olyan jogszabályunk nem volt és ma sincsen, amely a nyilvános helyen való trágár beszédet büntetni rendelné – mondja dr. Erőss Pál, a Jogi esetek című tévéműsor népszerű jogásza. – Van viszont szabály arra, hogy büntetendő, aki kihívóan közösségtelen magatartást tanúsít, megbotránkoztató vagy riadalmat keltő módon viselkedik. És arra is van rendelkezés, hogy a nyilvánosan közerkölcsbe ütköző magatartást tanúsító személyt ezer forintig terjedő pénzbírsággal lehet sújtani. A bírságolás mindkét esetben a rendőrségre tartozik.

– *Így hát, ha szigorúan vesszük, egy áruházban cifrán elkanyarított káromkodás kimerítheti a „megbotránkoztató módon való viselkedést”, azaz rendőrt lehet hívni, s fizethet az, akit így elragadt az indulat. Am azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, ilyet még Ön sem hallott.*

– Valóban nincsen foganatja ennek a szabálynak, és érdemes volna egy kicsit jobban megvizsgálni, mi lehet a trágár szavak elszaporodásának oka. Az én gyerekkoromban a faluban kinézték maguk közül az emberek azt, aki csúnyán beszélt. Jellemhibának tartották. A káromkodásnak is két fajtáját különböztették meg: azt, amelyik már vallási érzületet is sértett, még szigorúbban ítélték meg, magára valamit adó ember nem alacsonyodhatott idáig. Persze azért nem volt ilyen ideális a helyzet, hiszen ugyanebből az időből emlékszem köztereken elhelyezett plakátokra is, a keresztre feszített Krisztust ábrázolták, ezzel a felirattal „Miért káromlod?”. A másik fajta káromkodást, a hirtelen jött kudarcok, kisebb balesetek nyomán fakadó felkiáltást inkább elnézték.

– Régen valahogy jobban elvált a káromkodás az átlagos köznapi beszédétől. A katonák, kamaszok szabadszájúsága afféle „társadalmon

külvilág” volt, és idővel illet elhagyni. Egy hajdani gimnazista szégyenében föld alá süllyedt volna, ha a lányok előtt felemlegetik fiútársaságban ejtett elszólásait.

– *Miben látja Ön a csúnya beszéd elterjedésének okát?*

– A durvaság eluralkodásához valószínű hozzájárult a háború is, azt követően pedig az emberek a prűdériától való mentességüket akarták így, igen ostoba módon, bizonyítani. Biztos vagyok benne, hogy ma már nem lehet jogszabályokkal megfékezni a trágárságot. Olyan elhárpódzott jelenséggel van dolgunk, amelyet csak a közerkölcs belső megtisztulása tud teljesen kiirtani. Amíg a szülő otthon káromkodik, amíg jópofáságnak számít a társaságbeli disznólkodás, addig nincs az a törvény, amely eredményt hozna. Sajnos van egy közfelfogásbeli tévedés is, amely táplálja a csúnya beszédet. Egyesek büszkék arra, hogy a magyarok milyen hosszan tudnak káromkodni, és szinte szánják a más nyelven beszélőt, akinek nincs ilyen szóbősége. Nálunk férfiasnak tartják a káromkodást, pedig ez inkább a gátlatlanság jele, s az erkölcsöt is rossz fényben tünteti fel. Némelyek azzal érvelnek, hogy a csúnya beszédű ember is lehet érző szívű, de én ebben nem hiszek. A magyar nyelv igen érzékletesen és pontosan fogalmaz, amikor így jelöli a káromkodót: mocskos szájú. Mocskos szájjal nem lehet nemes lélek senki.

– *Polgári jogi eszközökkel lehet harcolni a becslétsértés, a rágalmazás, a jó hírnév veszélyeztetése ellen. Egyetért-e Ön azzal, hogy az utcán elszenvedett durva inzultus, mégha „csak” szóban történt is, okozhat akkora kárt, mint mikor ellopják valakinek a pénztárcáját?*

– Sokkal nagyobbat is! Vagyonközpontúak voltak az emberek, s tegyük hozzá, a jogalkotók is sokáig; egy húszforintos lopás, egy százforintos kár sokak szemében súlyos bűn. Am a XX. század számos embertelensége megtanított bennünket arra, hogy az emberi méltóság ellen elkövetett támadások sértőbbek lehetnek a testi fájdalomnál. A gorombaság pofon nélkül is megalázó helyzetet tud teremteni, s a jog ezt kellően még nem értékeli. Bár, ahogyan Ön is felsorolta, az emberi méltóság védelme mind szélesebb körű.

Hajdú Éva

POSTALÁDA

Évődik. Horváth István levelezőnknek – 7100 Szekszárd, Tartsay ltp. 14. – az évődik ige eredetével kapcsolatos észrevételeire a következőket válaszoljuk:

Örülünk, hogy ez az érdekes, ma már elég ritkán hallható szó ragadta meg a figyelmét. Azt helyesen gondolja, hogy az évődik az *eszik* igéből származik. Eredeti alakja *evődik*, s azt jelenti, hogy valami valamibe evődik, azaz beleszi magát, beleérája magát valamibe, például a sav az ember bőrébe. Az idők folyamán azonban ez a valóságos, konkrét tartalom bővílni kezdett (más szavakkal is így van ez), s egyre elvontabbá vált: valaki önmagát eszi, emészti, rágódik valamin, például a gyászán. A visszaható ige-képző a kölcsönös cselekvés hordozója is lehet, tehát kifejezhet az igealak azt, hogy: egymást gyötrik, rágják ketten, esetleg többen is. De a szópárbaj tréfából is folyhat, s lassan kialakult a könnyedebb hangulatú 'enyeleg-(nek)' jelentés. Jókai például mindig így használja, s nagyon kedveli is. A hangalak idővel kettévált, s így is jelzi a jelentésmegoszlást: 1. *evődik*: beleszi magát valami valamibe, vagy valaki önmagát emészti; 2. *evődnek*: tréfából „marják” egymást, enyelegnek.

Egedy Mária

Remek rímek

2. számunkban újabb versikéket közöltünk. Ezzel zártuk a sort: Adhatunk még másokat, Ne féljenek: nem sokat. Könnyelmű kijelentés volt, mert olvasóink tengernyi versikét küldtek. Csak szemernyi adunk belőlük mutatóba. Véleményünk szerint ez a verselés nem haszontalan időtöltés. Fejleszti a kombinációs képességet, egyúttal gyarapítja a verselő szókincsét, nyelvismeretét is. Most pedig jöjjön egy kis „seregszemle”:

*Kiskertemet megművelem,
Anyanyelvem meg művelem;
Nem erényem a türelem:
Rongálót lefülelem.
(Kovács Mária, Budapest)*

*Ha jön a fantom:
Lepuffantom!
Nagy Zoltán
nagyzol tán?
(Holczer József, Kecskemét)*

Van benne szín, van benne só,
Fogadd nyájasan, olvasó.

A vén jelzői használata. Özv. Kiss Sándorné – 1073 Budapest, Ostvát u. 11. – levelére a következőket válaszoljuk:

Megértjük berzenkedését a *vén* szó ellen. Valóban a tiszteletlenség megnyilvánulása, ha valakit ezzel illetnek, holott számos olyan semleges hangulatú, korra utaló kifejezésünk van, amely nem sértő: *idős, koros, öreg, éltés, élemedett korú, hajlott korú, agg.*

Ez a szóhasználati kérdés azonban igen erősen gyökerezik a viselkedéskultúrában. Aki tisztelettel, megbecsüléssel tekint az idősebbekre, minden bizonnyal kerüli, hogy *vén*-nek nevezze őket. Így elsősorban az emberek gondolkodás- és viselkedésmódjának az alakításával érhetünk célt, nem pedig azzal, hogy száműzzük nyelvünkben ezt a szót. Inkább arra kell felhívunk a figyelmet, hogy mikor használható anélkül, hogy sértő lenne. A *vén diák, a vén Duma, a vénnek tanácsa* szókapcsolatban már olyan megszokott és természetes, hogy nem is igen lehetne mással helyettesíteni.

Felde Györgyi

E hasábokon verseket közlünk. A magyar irodalom kincsesládájából válogatott olyan verseket, amelyekben a költők anyanyelvükről szólnak, a nyelv megtartóképeségéről, szépségéről, gazdagságáról, játékoságáról és a szavak varázserejéről.

Dsida Jenő

TÚL A FORMÁN

*Túl minden jelzón és rendeltetésen
meglapul a dolgok lelke,
a kérlelhetetlen, bronzsötét
egyetlen lényeg
s valami igazság hömpölyög
a folyók fenekén.*

*Háznak mondasz valamit
– négy fala van, –
pedig nem az.
Kályhának mondosz,
pedig nem az,
virágnak mondosz,
pedig nem az,
asszonynak mondosz,
Istennek hívod,
pedig nem az.*

*Nevükön szeretném nevezni őket
ilyenkor alkonyatkor.
Kinyul értem bizonytalan szavuk,
megölel láthatatlan karjuk
s úgy ringok el a titkok titkán,
mint az anyám ölen.*

Dobai Péter:

KIMONDVA MÁR MÁST JELENTENEK A SZAVAK

„Mert minden szó új korlátot teremt...

.....
s képekből összeáll a képtelen...”

Babits Mihály, Hadjártat a semmibe

*Márpedig születnek új szavak,
kivül a nyelven, a szótártól, a grammatikától
függetlenül. Talán a találkozó testek
szavai ezek? Talán maguk a szerelmek
hozzák világra ezt a nyelven tuli nyelvet?
És akkor a testek, a szerelmek teremtik
a korlátokat világnk-társunk nagy és szép
véletlenül és önmagunk között?
És akkor éppen a szavak azok a „dolgok”,
amelyek – kimondva már – nem engedik meg,
hogy társ-teljes élettel élve törjük át
mindazt, ami „köz”, ami választ, ami korlát?
Hát nem az egymáshoz közelítő, érintő testek
ösi, természetes és a végzetig játékos közlése az,
amit mondanak magukról nekünk a szavak?*